

**ХУУЛИЙН ТӨСӨЛД ХУУЛЬ ЗҮЙН ДҮГНЭЛТ ГАРГАХ БОЛОН ХҮНИЙ ЭРХИЙГ
ХАНГАСАН ЭСЭХЭД ҮНЭЛГЭЭ ХИЙХ АРГАЧЛАЛЫН ТАЛААРХ БУСАД ОРНЫ
ТУРШЛАГА**

Г.Билгээ, О.Нарантуяа, Ц.Ариунаа, Д.Халиун

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

1.ХУУЛИЙН ТӨСӨЛД ХЯНАЛТ ТАВИХ ЗАРИМ ХЭЛБЭР

2.АВСТРАЛИ УЛСЫН ХУУЛИЙН ТӨСӨЛД ХЯНАЛТ ТАВИХ ЗАРЧИМ БА ХЯНАЛТЫН ХУУДАС

2.1.Хууль тогтоомжийн хяналтын хороод

2.2.Хуулийн төсөлд хяналт тавих зарчим

- 2.2.1.Зарчим I – Хувь хүний эрх, эрх чөлөөнд зүй бусаар халдах
- 2.2.2.Зарчим II – Захиргааны эрх мэдлийг хангалтгүй тодорхойлсон
- 2.2.3.Зарчим III – Шийдвэрийг хангалтгүй хянах
- 2.2.4.Зарчим IV – Хууль тогтоох эрх мэдлийг зүй бусаар шилжүүлэх
- 2.2.5.Зарчим V – Парламентын хяналт хангалтгүй байх

3.КАЗАХСТАН УЛСЫН ХУУЛИЙН ТӨСӨЛД ЭРХ ЗҮЙН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ ХИЙХ АРГА ЗҮЙН
ЗӨВЛӨМЖ

3.1.Эрх зүйн орчин

3.2.Хуулийн төсөлд эрх зүйн (хууль зүйн) дүн шинжилгээ хийх арга зүйн зөвлөмж

- 3.2.1.Эрх зүйн зохицуулалтын нөхцөл байдлыг судлах
- 3.2.2.Хуулийн төслийн зорилго, зорилт болон түүний хэлбэрт хууль зүйн үнэлгээ өгөх
- 3.2.3.Үндсэн хуулийн хэм хэмжээнд нийцэж байгаа эсэхийг шалгах
- 3.2.4.Хууль зүйн дээд хүчин чадалтай актад нийцэж байгаа эсэхийг шалгах
- 3.2.5.Хуулийн төслийн зохицуулалтууд нь нийгмийн харилцааны ижил буюу зэргэлдээ харилцааг зохицуулж байгаа хууль тогтоомжийн актуудын зохицуулалттай зөрчилдөж байгаа эсэхийг шалгах
- 3.2.6.Нийгмийн тодорхой харилцааг зохицуулж байгаа хуулийн зохицуулалтад цоорхой байгаа эсэхийг шалгах
- 3.2.7.Эшлэл авсан хэм хэмжээ байгаа эсэх, зайлшгүй шаардлагатай эсэхийг шалгах
- 3.2.8.Хуулийн төсөлд авлигын хүчин зүйл байгаа эсэхийг шалгах
- 3.2.9.Хууль зүйн техникийн шаардлагад нийцэж байгаа эсэхийг үнэлэх
- 3.2.10.Эрх зүйн дүн шинжилгээний үр дүнд үндэслэн дүгнэлт гаргах

3.3.Хуулийн төсөлд хууль зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийх

- 3.3.1.Хууль зүйн актын тухай хуулиар зохицуулсан байдал
- 3.3.2.Хуулийн төсөлд шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ дүгнэлт хийх журам

4.ХБНГУ-Д ХУУЛЬ ТОГТООМЖИЙН ТӨСӨЛ ҮНДСЭН ХУУЛЬД НИЙЦСЭН ЭСЭХ ХЯНАЛТЫН АСУУЛТ

5.УГАНДА УЛСЫН ХҮНИЙ ЭРХИЙН НИЙЦЛИЙГ ШАЛГАХ ХУУДАС

5.1.Хүний эрхийн нийцлийг шалгах хуудас, нөхцөл байдал

5.2.Хүний эрхийн нийцлийг шалгах хуудсын зорилго

5.3.Хүний эрх

- 5.3.1.Үндсэн хуулиар баталгаажсан хүний эрх, эрх чөлөө

- 5.3.2.Хүний эрхийг хүндэтгэх, хөхиүлэн дэмжих үүрэг

5.4.Хүний эрхийн үндсэн зарчим

5.5.Хүний эрхийн нийцлийг шалгах хуудас

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

УДИРТГАЛ

Улсын Их Хурлын Ерөнхий нарийн бичгийн даргын 2021 оны 597 дугаар захирамжаар өгсөн үүрэг даалгаврын дагуу бусад орнуудад хууль тогтоомжийн төсөлд хууль зүйн дүгнэлт гаргах, хуулийн төсөл хүний эрхийг хангасан эсэхэд үнэлгээ хийх аргачлалын талаарх туршлагыг эрх зүйн орчин, холбогдох аргачлалын хүрээнд судалсан болно.

Судалгааны бүтэц

Судалгаанд Их Британи, Ирланд Улсын хуулийн төсөл өргөн мэдүүлэхийн өмнөх хяналтын талаар тоймлон оруулахын зэрэгцээ дараах дөрвөн орны хуулийн төсөлд тавих зарчим, арга зүй, хяналтын асуулт, шалгах асуулт зэргийг тоймлон орууллаа:

- Австрали Улсын хуулийн төсөлд хяналт тавих зарчим ба хяналтын хуудас;
- Казахстан Улсын хуулийн төсөлд хийх эрх зүйн дүн шинжилгээ хийх арга зүйн зөвлөмж;
- ХБНГУ-ын хууль тогтоомжийн төсөл Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх хяналтын асуулт;
- Уганда Улсын Хүний эрхийн нийцлийг шалгах хуудас.

Түлхүүр үг: хуулийн төслийн хяналт; эрх зүйн дүн шинжилгээ; хууль зүйн дүгнэлт; хуулийн төсөл Үндсэн хууль, бусад хууль, олон улсын гэрээнд нийцэж байгаа эсэх; хуулийн төсөл хүний эрхийн хууль тогтоомжийг хангах эсэх.

Keyword: *pre legislative scrutiny; draft of the bill; parliamentary scrutiny; scrutiny of bills.*

Ключевые слова: *законотворческая работа, юридическая экспертиза проектов законов; антикоррупционная экспертиза проектов нормативных правовых актов.*

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Парламентаас батлан гаргаж буй хууль тогтоомж нь нийт ард иргэд, улсын эрх ашигт нийцсэн, улс орны цаашдын хөгжлийн төлөөх баримт бичиг болдог тул энэ нь парламент олон хууль тогтоомж батлах нь чухал бус харин нийгмийн хэрэгцээ, шаардлагад нийцсэн сайн хууль батлах шаардлагатай болдог. Орчин үед сайн хууль батлан гаргахад парламентаас ихээхэн хүчин чармайлт, чадавхыг шаарддаг болсон.

Судалгаанд хамрагдсан орнуудын туршлагаас үзэхэд, хуулийн төслийг парламентад өргөн мэдүүлэхээс өмнө (Их Британи, Ирланд, Герман, Казахстан), эсхүл өргөн мэдүүлсний дараа нь (Австрали), парламентын холбогдох хороо (Их Британи, Ирланд, Австрали, Уганда), эсхүл засгийн газар (Казахстан) хянаж байна.

Их Британи, Ирландад парламент дахь хууль тогтоомжийн хяналт нь хуулийн төсөл өргөн мэдүүлэхийн өмнөх болон хууль батлагдсаны дараах буюу хуулийн хэрэгжилтийн хяналт гэсэн хэлбэртэй байна. Хуулийн төсөл парламентад өргөн мэдүүлэхийн өмнөх хяналт нь парламентын хяналтын бусад хэлбэрээс ялгаатай бөгөөд хуулийн төслийг боловсруулах үйл явцын хяналт юм.

Сүүлийн үед хуулийн төслийг өргөн мэдүүлэхээс өмнөх хяналтаар тухайн төсөл бүх шаардлагыг хангасны дараа хуулийн төслийг парламентад өргөн мэдүүлдэг туршлага нийтлэг болж байна. Энэхүү хяналтыг анх Их Британид 1980 оны сүүлч, 1990 оны эхэн үед туршиж, 1997 оноос төлөвшүүлэн хөгжүүлж байна.

Их Британийн зарим судлаач хуулийн төслийн хяналтын ашиг тусыг хууль боловсруулах үйл явцад гүйцэтгэх засаглалын ноёрхлыг тэнцвэржүүлж байгааг онцолсон бөгөөд дараах ач холбогдолтой гэж үзсэн. Үүнд:

- Засгийн газрын боловсруулж буй хууль тогтоомжийн төслийг нягтлан шалгах нь Парламентын чадавхыг нэмэгдүүлэх, парламент хууль тогтоох чиг үүргээ илүү үр дүнтэй хэрэгжүүлэх;

- Парламентыг хууль тогтоомжийн өөрчлөлтөд өртөж буй оролцогчид болох нийгмийн бүлгүүд болон хувь хүмүүстэй харилцаж бодлого боловсруулах үйл явцыг илүү ил тод болгох;
- Парламентын гишүүдийг бодлого боловсруулах үйл явцад илүү гүнзгий оролцуулж, тодорхой бодлогын чиглэлээр мэдлэгээ хөгжүүлэх боломжийг олгох;
- илүү сайн хууль батлан гаргаж үүгээрээ төрийн бодлого, засаглалыг сайжруулах. Парламентаас хуулийн төслийг боловсруулах явцад саналаа хүргүүлэх нь Засгийн газар түүнийг хүлээж авах, зөвшилцөх боломжийг бий болгодог.

Хуулийн төслийн хяналт нь хуулийн төслийн хэлэлцүүлэг хялбар явагдах, хуулийн төсөл нь парламентын болон бусад оролцогч талуудын болзошгүй эсэргүүцэлтэй тулгарахаас зайлсхийх, парламентад өргөн мэдүүлэхэд хялбар болох зэрэг давуу талыг бий болгодог байна.

Судалгаанд хамрагдсан орнуудын туршлагаас харахад, хуулийн төслийн хянах эрх бүхий субъект нь хуулийн төсөлд хяналт, дүн шинжилгээ хийсний дараа энэ тухай дүгнэлт, эсхүл зөвлөмж гаргаж байна.

Австрали Улсын Парламентад өргөн мэдүүлсэн бүх хуулийн төсөл болон бусад хуулийн төслүүдийг хууль тогтоомжийн хяналтын хороод болох Хуулийн төслийг хянан шалгах хороо болон Эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжийг хянан шалгах хороо иргэний эрх чөлөөтэй холбоотой тодорхой зарчимд нийцэж байгаа эсэхийг шалгадаг. Мөн Хүний эрхийн хамтарсан хорооноос Парламентаар хэлэлцэж буй бүх хуулийн төсөл нь тус улсын нэгдэн орсон хүний эрхтэй холбоотой 7 конвенцод нийцэж буй эсэхийг судалж, дүгнэлтээ Парламентын хоёр танхимд тайлагнадаг. Сенатын тушаалаар баталсан “Хуулийн төсөлд хяналт тавих зарчмуудын талаарх удирдамж”-д заасан хувь хүний эрх, эрх чөлөөнд зүй бусаар халдах, захиргааны эрх мэдлийг хангалтгүй тодорхойлох, шийдвэрийг хангалтгүй хянах, хууль тогтоох эрх мэдлийг зүй бусаар шилжүүлэх, парламентын хяналт хангалтгүй байх гэсэн 5 зарчмын хүрээнд хуулийн төслийн хяналтыг нарийвчлан хийдэг.

Казахстан Улсад хуулийн төслийг Парламентад өргөн мэдүүлэхээс өмнө тус улсын Засгийн газар тухайн төсөлд эрх зүйн дүн шинжилгээ хийж, түүнд үндэслэн дүгнэлт гаргах үүргийг хүлээсэн. Тус улсад эрх зүйн дүн шинжилгээг Хууль зүйн актын тухай хууль болон “Хуулийн төсөлд эрх зүйн (хууль зүйн) дүн шинжилгээ хийх арга зүйн зөвлөмж”-ийн дагуу гүйцэтгэдэг. Эрх зүйн дүн шинжилгээний хүрээнд Үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомж, түүний дотор авлигын эсрэг хууль тогтоомжид нийцэж байгаа эсэхийг шалгадаг. Парламентад зарим хуулийн төсөл өргөн мэдүүлэхэд бүрдүүлбэрт нь уг дүгнэлтийг заавал хавсаргасан байхаар хуульчилсан байна.

ХБНГУ-ын хувьд хууль тогтоомжийн төслийг Үндсэн хуульд нийцсэн эсэхийг шалгах бөгөөд ерөнхий 7 асуултын хүрээнд нарийвчилсан 24 шалгах асуултаар шалгадаг. Энэхүү асуултууд нь Үндсэн хуулиар тогтоосон төрийн эрх мэдлийг хөндөж буй эсэх, Үндсэн хуулийн суурь зарчимд нийцэж буй эсэх болон Үндсэн хуулиар баталгаажсан хүний эрх, эрх чөлөөг хөндөж буй эсэх, хэрэв хөндсөн бол үндэслэлтэй эсэхэд чиглэгдсэн байна.

Уганда Улсын Парламентын Хүний эрхийн байнгын хороо Их Британийн Дээд Комиссарын газартай хамтран “Хүний эрхийн нийцлийг шалгах хуудас”-ыг боловсруулж нэвтрүүлсэн бөгөөд Олон улсын парламентын холбооны (IPU) хурлаас сайн туршлага хэмээн онцлон тэмдэглэсэн байна. Энэхүү шалгах хуудсаар Парламентаар хэлэлцэж буй хуулийн төсөл, стратеги, бодлогын баримт бичиг болон Засгийн газрын хөтөлбөрийн хүний эрхийн үр дагаврын талаар Парламентад хурдан шуурхай мэдээлэх, хүний эрхийн асуудалд анхаарлаа хандуулах механизмыг бүрдүүлж байгаа юм. Тус шалгах хуудас нь Уганда Улсын Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлэгт агуулагдах тодорхой эрхийг авч үзэж байгаа бөгөөд Парламентад асуудал өргөн мэдүүлж буй Сайд, Парламентын гишүүн бүрийг тухайн танилцуулж буй асуудлын хүний эрхийн үр дагаврын талаарх мэдээллээр хангахыг үүрэгжүүлсэн байна.

Судалгаанд үзэхэд, хуулийн төслийн хяналтыг хуулийн төсөл өргөн мэдүүлэхийн өмнөх шатанд нарийвчлан хийдэг бөгөөд энэ нь парламентаас сайн хууль батлагдан гарах нэг үндэс суурь болдог, нөгөө талаас хуулийн төсөл боловсруулагч хариуцлагатай, няхуур хандахыг шаардсан байна.

Хуулийн төслийн хяналтыг хийхэд баримталж буй арга, аргачлал, шалгах асуултаас харахад, Үндсэн хуульд нийцсэн эсэхийг шалгах нь үндсэндээ хүний эрхтэй холбоотой асуудлыг хамруулдаг байна. Энэ нь Үндсэн хууль болон түүгээр хамгаалагдсан хүний эрх, эрх чөлөө болон эрх чөлөө нь хөндөгдөж буй бүлгийг хамгаалах нь хамгийн чухлыг харуулж байна.

(Дэлгэрэнгүйг судалгааны хэсгээс үзнэ үү.)

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

1. ХУУЛИЙН ТӨСӨЛД ХЯНАЛТ ТАВИХ ЗАРИМ ХЭЛБЭР

Pre-legislative scrutiny буюу хуулийн төсөл өргөн мэдүүлэхийн өмнөх хяналт (цаашид “хуулийн төслийн хяналт” гэх) нь харьцангуй сүүлийн үеийн шинэлэг ойлголт бөгөөд Их Британи улсын парламент нь энэхүү хяналтыг туршиж үзсэн анхны парламент юм. 1980-аад оны сүүлч, 1990 оны эхэн үед консерватив засаг захиргааны хуулийн төсөлд парламентын хяналтыг туршиж, 1997 оноос хойш төлөвшүүлэн хөгжүүлж байна.

Хуулийн төслийн хяналт нь ихэвчлэн хуулийн төслийг эцсийн байдлаар боловсруулахаас өмнө болон хууль тогтоох үйл явц эхлэхээс өмнө парламентын хороогоор хянуулах үйл явц юм. Энэхүү хяналтын зорилго нь хуулийн төсөл боловсруулахад парламентын гүйцэтгэх үүргийн үр нөлөөг нэмэгдүүлэх явдал юм.²³⁰

Хууль тогтоомжийн хяналтын дараах 2 хэлбэр байдаг:

Хуулийн төсөл өргөн мэдүүлэхийн өмнөх хяналт нь парламентын хяналтын бусад хэлбэрээс ялгаатай бөгөөд хуулийн төслийг боловсруулах үйл явцын хяналт юм. Хууль баталсны дараах хяналт нь хууль тогтоомжийн зорилгод хэр хүрч хэрэгжиж байгааг тогтоох зорилгоор батлагдсан хууль тогтоомжийг хянан шалгах үйл явц юм.

Хуулийн төслийн хяналтыг хууль тогтоомжийн төслийг зөвшилцөхөд ашиглах нь хууль тогтоомжийн чанарыг сайжруулахад үр дүнтэй арга гэж үздэг байна. Их Британийн хууль тогтоох үйл явцын талаарх 2006 оны Шинэчлэлийн хороо (Modernisation Committee)-ны тайланд: “Хуулийн төслийн хяналт нь илүү сайн хууль гаргадаг гэдэгт эргэлзэхгүй байна. Хууль зүйн нийгэмлэг (Law Society)-ийн үзэж байгаагаар “хуулийн төслийн хяналт нь хууль тогтоомжийг сайжруулсан гэдгийг шинжлэх ухааны үүднээс нотлоход хэцүү хэдий ч хуулийн төслүүдийг нийтлэх, төслийг хэлэлцүүлэх зэрэг үйл явцад парламентад танилцуулсан бичвэрийг ихээхэн сайжруулсан, дутагдалтай талуудыг илрүүлснээр батлагдаж байна...” гэжээ.

Судлаачид (Kalitowski (2008) and Korris (2011)) нар Их Британийн баримтуудыг судлаад хуулийн төслийн хяналт ашиг тусыг хууль боловсруулах үйл явцад гүйцэтгэх засаглалын ноёрхлыг тэнцвэржүүлж байгааг онцолсон байна. Мөн хуулийн төслийг батлуулахаас өмнө түүний агуулгад нөлөөлж, парламентын гишүүдэд чиглүүлэх чиглэл болж, илүү сайн хууль тогтоомж боловсруулахад чухал хувь нэмэр оруулсан гэж дүгнэж, дараах ач холбогдолтой гэж тодорхойлжээ. Үүнд:

- Засгийн газрын боловсруулж буй хууль тогтоомжийн төслийг нягтлан шалгах нь парламентын чадавхыг нэмэгдүүлэх, парламент хууль тогтоох чиг үүргээ илүү үр дүнтэй хэрэгжүүлэх;
- Парламентыг хууль тогтоомжийн өөрчлөлтөд өртөж буй оролцогчид болох шинжээчид, иргэний нийгмийн байгууллагууд болон иргэд олон нийттэй нээлттэй харилцах боломжийг олгодог. Нийгмийн бүлгүүд болон хувь хүмүүстэй харилцах нь бодлого боловсруулах үйл явцыг илүү ил тод болгох;
- Парламентын гишүүдийг бодлого боловсруулах үйл явцад илүү гүнзгий оролцуулж, тодорхой бодлогын чиглэлээр мэдлэгээ хөгжүүлэх боломжийг олгох;

²³⁰ Дам ишлэв. https://data.oireachtas.ie/ie/oireachtas/libraryResearch/2018/2018-06-20_the-impact-of-pre-legislative-scrutiny-on-legislative-and-policy-outcomes_en.pdf

- Илүү сайн хууль батлан гаргаж үүгээрээ төрийн бодлого, засаглалыг сайжруулах. Парламентаас хуулийн төслийг боловсруулах явцад саналаа хүргүүлэх нь Засгийн газар түүнийг хүлээж авах, зөвшилцөх боломжийг бий болгодог.

Хуулийн төслийн хяналт хийх нь дараах хэд хэдэн давуу талтай. Үүнд:

- Хуулийн төслийг өөрчлөхөд хялбар хэлбэрээр хэлэлцүүлэх боломжийг олгодог;
- Парламентын болзошгүй эсэргүүцэл болон оролцогч талуудын саналыг тусгахад хялбар болгодог;
- Хуулийн төслийг дараагийн шатанд Парламентад өргөн мэдүүлэхэд тус дөхөм болж, Засгийн газрын хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд тавих хяналтыг нэмэгдүүлдэг.

Гэсэн хэдий ч Вестминстерт Засгийн газар ямар хуулийн төслийг хуулийн төслийн хяналт хийлгэх эсэх, хэр хугацаанд хийх зэрэг асуудлыг шийддэг сул талтай. Харин Ирланд улсын хувьд хууль тогтоох үйл явцад Засгийн газар давамгайлдаг тул парламент нь хууль боловсруулах тал дээр харьцангуй сул, үр дүн муутай гэж үздэг байна.

Хуулийн төслийн хяналтыг хороод хийх бөгөөд дараах байдлаар хийж болно. Үүнд:

- доод танхимын холбогдох тусгай хороо;
- хоёр танхимын хамтарсан хороо;
- дээд болон доод танхимын түр хороо;
- танхим бүрт тусдаа боловч зэрэгцээ хороод, эсхүл хоёр ба түүнээс дээш одоо байгаа хороо зэрэгцэн хуралдах.

Харин Ирланд Улсын хувьд хуулийн төслийн хяналтыг дараах 3 үе шатаар хийдэг. Үүнд:

- хуулийн төслийг судлах;
- хуулийн төслийг хянах;
- тухайн хууль тогтоомжийн төслийг санаачилсан Сайдад зөвлөмж хүргүүлэх.

Хуулийн төслийн хяналтыг хэрхэн хийдэг вэ?

Их Британид хуулийн төслийн хяналтыг ихэвчлэн Нийтийн танхимын тусгай хороо, эсхүл хоёр танхимын хамтарсан түр хороо (ad-hoc) гүйцэтгэдэг. Засгийн газар хуулийн төслийн хяналт хийгдэж байгаа хуулийн төслийг нэмэгдүүлэх үүрэг хүлээдэг бөгөөд Засгийн газрын гишүүн энэхүү хяналтад зориулж хуулийн төслийн талаар зөвшилцөхийг хүссэн хүсэлтийг Парламентын үйл ажиллагаа, хууль зүйн хороо (Parliamentary Business and Legislation (PBL) committee) (цаашид “Хороо” гэх)-нд хүргүүлдэг.

Хуулийн төслийг нийтлэхэд бэлэн болсны дараа Сайд нийтлэх зөвшөөрөл авах ёстой бөгөөд Хорооны хуулийн төслийн талаарх илтгэх хуудас, тайлбар тэмдэглэл, нөлөөллийн үнэлгээ болон хууль зүйн талаарх илтгэх хуудсыг хуулийн төслийн хамт хүргүүлж, Хороо 3-4 сарын хугацаанд хянаж, төлөвлөсөн хугацаанд тайлагнана. Засгийн газар хуулийн төслөө парламентад албан ёсоор танилцуулахаас өмнө төслийг нийтлэх, боломжтой бол тэдгээрийг парламентын хороонд хуулийн төслийн хяналтад оруулах үүрэгтэй.

Ирланд улсын хувьд Засгийн газраас хуулийн төслийн ерөнхий схемийг парламентад шилжүүлснээс хойш хамтарсан хороод 8 долоо хоног буюу 2 сарын хугацаанд хуулийн төслийн хяналтыг хийнэ. Хуулийн төслийн ерөнхий схем гэдэг нь хуулийн төсөл биш бөгөөд хуулийн төслийн зорилгыг тодорхойлж, хуулийн төслийн хэсгүүдийн тоймыг багтаасан байдаг. Тус улсад хууль санаачлах эрхийг Засгийн газрын гишүүд болон парламентын гишүүд эдлэх бөгөөд Засгийн газрын гишүүний өргөн мэдүүлсэн төслийг Засгийн газрын хуулийн төслүүд (Government Bills) гэж, парламентын гишүүдийн өргөн мэдүүлсэн төслийг Хувь гишүүний хуулийн төсөл (Private Members' Bills (PMBs)) гэж нэрлэдэг. Хуулийн төслийн хяналтыг 2016 оноос нэвтрүүлсэн бөгөөд парламентыг бэхжүүлэх, сайн хууль тогтоомж батлан гаргахад үр дүнтэй төдийгүй хэрэгжилтийг хангах чухал хүчин зүйлсийн нэг гэж үздэг бөгөөд 2019 онд нийт 108 хуулийн төсөл өргөн мэдүүлсний 40 нь Засгийн газрын, 68 нь хувь гишүүний хуулийн төсөл байжээ.

Хуулийн төслийн хяналтыг парламентын холбогдох хороо хийх бөгөөд Засгийн газар болон хувь гишүүний хуулийн төсөл өөр өөр үе шаттай байдаг.²³¹

Засгийн газрын хуулийн төсөлд хяналт хийх нь:

- Засгийн газар хуулийн төслийг эцэслэн боловсруулахаас өмнө хуулийн төслийн ерөнхий схемийг парламентын хороонд ирүүлж хянуулдаг. Парламентын холбогдох хороо хуулийн төслийн ерөнхий схем, эсхүл төслийг хэлэлцэх уулзалтад холбогдох талуудыг урьж оролцуулж болно.
- Хуулийн төсөл өргөн мэдүүлэхийн өмнөх хяналтын төгсгөлд хороо тайлан гаргах бөгөөд парламентын хуралдаанд танилцуулна. Тус тайланг Хорооны хяналтад үндэслэн гаргана.

Хувь гишүүний хуулийн төсөлд хяналт хийх нь:

- хувь гишүүний хуулийн төслүүдийн хувьд доод танхимын хоёр дахь хэлэлцүүлгээр хэлэлцэж дэмжигдсэн тохиолдолд парламентын хороонд хянагддаг. Хоёр дахь хэлэлцүүлгээр хуулийн төслийн ерөнхий зарчмуудыг хэлэлцэж хороонд шилжүүлэх эсэхийг шийдвэрлэнэ.
- хэрэв хоёр дахь шатнаас хэлэлцэхээр шийдвэрлэсэн бол төслийг санаачлагч гишүүн холбогдох хорооноос уг хуулийн төслийг хорооны өмнөх шатны хяналтад оруулахыг хүсэж болно, эсхүл хүсэлт гаргахаас татгалзаж болно.
- хорооны өмнөх шатны шалгалтыг хийж Хороо нь тайлан гаргаж парламентад танилцуулах бөгөөд доод танхимд хуулийн төслийг үргэлжүүлэн хэлэлцэх, эсхүл хорооны шатанд шилжүүлэхгүй байхыг зөвлөсөн мэдээлэл илгээдэг. Энэ тохиолдолд:
 - хэрэв үргэлжлүүлэхийг санал болговол хороо руу шилжүүлнэ.
 - хэрэв үргэлжлүүлэхгүй байх санал гаргавал хууль санаачлагч нь хуулийн төслийг хорооны шатанд явуулах саналыг танхимд шилжүүлж болох боловч уг саналыг хэлэлцэн шийдвэрлэнэ. Хэрэв санал дэмжигдвэл хорооны хурлаар хэлэлцэх боломжтой болно.

Парламентын хорооноос Хуулийн төслийн хяналтын зөвлөмж гаргана. Хуулийн төсөл санаачлагч Сайд нь бүх зөвлөмжийг авч үзэхгүй байх, зарим зөвлөмжийг хүлээн авах эсхүл Хорооны бүх зөвлөмжийг хүлээн авч болно. Зөвлөмжийг хүлээн авснаар ерөнхий схемийг шинэчлэх, зарим тохиолдолд засгийн газрын хуралдаанаар шинэчлэн батлуулах шаардлагатай ч тулгарч болно.

Хуулийн төслийн хяналтын хүрээнд 2013-2016 оны хооронд Засгийн газрын санаачилсан 266 хуулиас Төлөөлөгчдийн танхимын хамтарсан хороод хууль батлахаас өмнө 52 төслийг хянасан бол 45 саналд холбогдох хороо тайлан гаргаж, 6 саналд Хорооноос санаачлагч сайдад захидал илгээж, нэг саналд Хорооны хуралдааны тэмдэглэлийг хүргүүлсэн байна.

2.АВСТРАЛИ УЛСЫН ХУУЛИЙН ТӨСӨЛД ХЯНАЛТ ТАВИХ ЗАРЧИМ БА ХЯНАЛТЫН ХУУДАС

2.1.Хууль тогтоомжийн хяналтын хороод

Австрали Улсын Парламент хоёр танхимтай: дээд танхим болох Сенат нь нийт 76 гишүүнтэй²³², доод танхим болох Төлөөлөгчдийн танхим нь нийт 151 гишүүнтэй.²³³ Хуулийн төслийг эхлээд Төлөөлөгчдийн танхимаар, дараа нь Сенатаар хэлэлцдэг. Ихэнх хуулийн төслийг Засгийн газраас өргөн мэдүүлдэг хэдий ч Парламентын гишүүд бие даан хуулийн төсөл боловсруулах эрхтэй бөгөөд үүнийг сенаторуудын хуулийн төсөл гэж нэрлэдэг.²³⁴

²³¹ <https://www.oireachtas.ie/en/visit-and-learn/how-parliament-works/how-laws-are-made/#Who>

²³² Олон улсын парламентын холбооны цахим хуудас – https://data.ipu.org/content/australia?chamber_id=13326

²³³ Мөн тэнд <https://www.ipu.org/parliament/au>

²³⁴ Австралийн Парламентын боловсрол цахим хуудас – <https://peo.gov.au/understand-our-parliament/how-parliament-works/bills-and-laws/making-a-law-in-the-australian-parliament/>

Парламентад өргөн мэдүүлсэн бүх хуулийн төсөл болон бусад хуулийн төслүүдийг хууль тогтоомжийн хяналтын хороод²³⁵ болох Хуулийн төслийг хянан шалгах хороо (Scrutiny of Bills Committee²³⁶) болон Эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжийг хянан шалгах хороо (Committee for the Scrutiny of Delegated Legislation) иргэний эрх чөлөөтэй холбоотой тодорхой зарчимд нийцэж байгаа эсэхийг шалгадаг.

Мөн Хүний эрхийн хамтарсан хороо (The Joint Human Rights Committee²³⁷)-ноос Парламентаар хэлэлцэж буй бүх хуулийн төсөл нь тус улсын нэгдэн орсон хүний эрхтэй холбоотой 7 конвенцод²³⁸ нийцэж буй эсэхийг судалж, дүгнэлтээ Парламентын хоёр танхимд тайлагнадаг.

Хуулийн төслийг хянан шалгах хороо

Тус хорооны хувьд, төслүүдийг Сенатаар хэлэлцэхээс өмнө шалгадаг. Энэхүү хороо нь хуулийн төслүүдийг Төлөөлөгчдийн хууль тогтоомжийг хянах хорооны адил хувь хүний эрх, эрх чөлөөний шалгуурын дагуу хянан шалгадаг. Мөн хуулийн төсөлд зохицуулалт хийх эрх мэдлийг шилжүүлэхгүй байх, ийм зохицуулалтыг парламентын зохих хяналтад байлгах үүднээс хуулийн төсөлд хяналт тавьдаг.

Хороо нь ихэвчлэн хуулийн төслүүдэд тодорхой өөрчлөлт оруулахыг зөвлөдөггүй. Энэ нь дээр дурдсан шалгуурыг зөрчиж болзошгүй заалтуудыг онцолж, танхимд ямар нэгэн өөрчлөлт оруулах саналыг сенаторуудад үлдээдэг. Сенатын хууль тогтоомжийн хуваарьт нийцүүлэхийн тулд Хуулийн төслийг хянан шалгах хороо хуулийн төслийг өргөн барьснаас хойш 2 долоо хоногийн дотор хяналт шалгалт, тайлагнах үйл явцыг бүхэлд нь дуусгах зорилготойгоор шахуу ажилладаг. Тус хорооны дүгнэлтийг Alert Digest болон Scrutiny of Bills reports-д нийтэлж эдгээрийг хорооны цахим хуудсанд нийтэлнэ.

Хуулийн төслийг хянан шалгах хороо нь хуулийн төслүүдийг стандартын дагуу шалгаж үнэлдэг бөгөөд ингэхдээ тэдгээр төсөл нь хувь хүний эрх үүрэг, эрх чөлөөнд нөлөөлж байгаа эсэхэд Парламентын хяналтыг тавьдаг.

Хорооны хянан шалгах чиг үүргийн хамрах хүрээг Сенатын 24 дүгээр тушаалаар тодорхойлсон бөгөөд тус хорооноос дараах асуудлаар Парламентад өргөн мэдүүлсэн хуулийн төсөл бүрийг нягтлан шалгана:

- хувь хүний эрх, эрх чөлөөнд зүй бусаар халдаж байгаа эсэх;
- захиргааны эрх мэдлийг хангалттай нарийвчлалтай тодорхойлсон эсэх;
- шийдвэрт зохих хяналт тавьж байгаа эсэх;
- хууль тогтоох эрх мэдлийг шилжүүлэх нь зүйтэй эсэх;
- парламентын хяналт хангалттай эсэх.

Хороо хуулийн төслийг дээрх 5 асуудалд нийцэж буй эсэхээр хяналт шалгалт хийхдээ нам, улс төрөөс ангид байх ба зөвшилцлийн үндсэн дээр ажиллана. Мөн хуулийн төсөлтэй холбоотой ямар нэгэн асуудал үүссэн тохиолдолд тухайн хороог хариуцагч сайд болон төсөл санаачлагчаас нэмэлт тайлбар, тодруулга авч ажилладаг байна.

Сенатын хуралдааны долоо хоног тутмын хяналтын тоймыг²³⁹ тус хорооноос гаргадаг. Үүнд өмнөх долоо хоногт өргөн мэдүүлсэн хуулийн төслүүдтэй холбогдуулан тус хорооны санал, дүгнэлт, хуулийн төсөлд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай болон зарим материалын талаарх

²³⁵ Мөн тэнд https://www.apf.gov.au/About_Parliament/Senate/Powers_practice_n_procedures/Senate_Briefs/Brief04

²³⁶ Австралийн Парламентын цахим хуудас –

https://www.apf.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Senate/Scrutiny_of_Delegated_Legislation

²³⁷ https://www.apf.gov.au/About_Parliament/Senate/Powers_practice_n_procedures/Brief_Guides_to_Senate_Procedure/No_19

²³⁸ Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт, Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт, Арьс өнгөөр ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай олон улсын конвенц, Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенц, Эрүүдэн шүүх болон бусад хэрцгий, хүнлэг бус буюу нэр төрийг гутаан харьцах, шийтгэхийн эсрэг конвенц, Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц, Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн тухай конвенц

²³⁹ https://www.apf.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Senate/Scrutiny_of_Bills/Scrutiny_Digest

тайлбарыг багтаасан байдаг. Товчхондоо тус хорооноос өмнө нь хэлэлцсэн асуудлуудын талаарх хариу тайлбарууд мөн эдгээр хариултуудын талаарх хорооны тайлбарыг багтаасан байна. Мэдээллийг долоо хоног бүрийн Лхагва гарагийн үдээс хойш Сенатад хэлэлцэх бөгөөд цахимаар үзэх боломжтой байдаг.

Хуулийн төслийг хянан шалгах хороо нь 6 сенатороос бүрдэх бөгөөд 3 нь эрх баригч намын, 3 нь сөрөг хүчний удирдагчийн нэр дэвшүүлсэн эсхүл цөөнхийн бүлгийн гишүүнээс бүрддэг.

Хорооны дарга нь эрх баригч намын гишүүн байна. Хороо нь парламентаас хойшилсон, Төлөөлөгчдийн танхимд тараагдсаныг үл харгалзан нээлттэй болон хаалттай хуралдах бүрэн эрхтэй бөгөөд хууль тогтоомжийн техникийн хяналттай холбоотой аливаа асуудлыг судалж, тайлагнах эрхтэй.

Эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжийг хянан шалгах хороо

Парламентын хууль батлах ажиллагаа нь маш нарийн төвөгтэй байдаг тул бүгдийг нь Парламентын хуульд тусгах боломжгүй. Тиймээс олон хууль тогтоомжид хуулийн зорилгод шаардлагатай нарийвчилсан болон техникийн асуудлыг агуулсан эрх зүйн хэм хэмжээний акт боловсруулах эрхийг Засгийн газарт шилжүүлсэн заалт байдаг. Жишээлбэл, Эрүүл мэндийн даатгалын тухай хуульд даатгалын тогтолцоо, зарчмуудыг тогтоож, уг схемийг хэрэгжүүлэх арга замыг тодорхойлсон боловч олон нарийн асуудлууд, эмнэлгүүдийн ажиллах хуваарь, хураамж зэргийг журмаар зохицуулсан байдаг. Хууль нь сайдад тогтоол, тушаал, удирдамж гэх мэт хууль тогтоомжийн бусад хэлбэрийг гаргах эрхийг олгож болно.

Хууль тогтоох баримт бичиг нь хуулийн бүрэн хүчин чадлыг агуулдаг - Энэ нь парламентын акттай адил үйлчилдэг. Тиймээс хууль тогтоомжийн эрх мэдэл нь түүнийг урвуулан ашиглахгүйн тулд сайтар хянаж байх ёстой чухал эрх мэдэл юм. Ийм учраас 2003 оны Хууль тогтоомжийн тухай хуулиар бүх хууль тогтоомжийг Парламентын хоёр танхимд өргөн мэдүүлэхийг шаарддаг бөгөөд парламентын аль ч танхимд хууль тогтоомжийг үл зөвшөөрөх буюу хориг тавих эрх олгосон байдаг.

Эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжийг хянан шалгах хороо нь бие даасан хуулийн зөвлөх байлцуулан 7 хоног бүр хуралдаж, Сенатад хэлэлцэхийг хориглосон хууль тогтоомжийн бүх баримт бичигт (жилд 1600 орчим) шалгалт хийдэг. Парламентаас баталсан хууль бүр Парламентын хуульд нийцсэн байх, хувь хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчөөгүй байх, захиргааны шийдвэрт хяналт тавих зохих заалтуудыг агуулсан байх зэрэг шаардлагыг хангасан байна.

Тус хороо нь хоёр намын төлөөллийн зарчмаар ажилладаг бөгөөд 1932 онд байгуулагдсан цагаасаа хойш Сенат хууль тогтоох баримт бичгийг зөвшөөрөхгүй байх тухай тус хорооны зөвлөмжийг хүлээн авдаг байна.

Хүний эрхийн хамтарсан хороо

Хүний эрхийн нэгдсэн хороо нь хуулийн төсөл бүр хүний эрхийг зөрчсөн эсэх тухай мэдэгдлийг хууль тогтоомжийн баримт бичгийн тайлбарт оруулдаг (s.15J). Тус хороо нь 2012 онд байгуулагдсан ба үндсэн чиг үүрэг нь Парламентаар хэлэлцэж буй бүх хуулийн төсөл нь тус улсын нэгдэн орсон хүний эрхтэй холбоотой 7 конвенцод²⁴⁰ нийцэж буй эсэхийг судалж, дүгнэлтээ Парламентын хоёр танхимд тайлагнадаг.

Тус хороо нь дээрх олон улсын баримт бичигт тусгагдсан 25 гол эрхийн нийцлийг шалгах зорилгоор Хүний эрхийн гарын авлагыг гаргасан. Энэ гарын авлага нь заавал биелэгдэх хууль ёсны шинжгүй ч хүний эрхийн бусад эх сурвалж, тухайлбал, Австралийн Хүний эрхийн комиссын зааврыг өөртөө агуулсан байдаг. Хүний эрхийн гарын авлагын дагуу хууль

²⁴⁰ Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт, Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт, Арьс өнгөөр ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай олон улсын конвенц, Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенц, Эрүүдэн шүүх болон бусад хэрцгий, хүнлэг бус буюу нэр төрийг гутаан харьцах, шийтгэхийн эсрэг конвенц, Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц, Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн тухай конвенц

тогтоомжийг судлахдаа хорооноос авч үздэг гол эрхүүдийн талаар товч бөгөөд хүртээмжтэй тойм өгөх, эрх тус бүрийг практикт хэрхэн хэрэгжүүлэхийг харуулах жишээнүүдийг багтаасан байна.

Ингэхдээ хорооны хүний эрхийн гарын авлага нь тус хорооноос авч үзсэн хүний эрхийн үндсэн чиглэлүүдийг хууль тогтоомжийг судалж үзэх зааварчилгааг өгдөг.

Хүний эрхийн нэгдсэн хороо нь дараах хоёр удирдамжийг мөн гаргасан байна:

- **Нийцлийн тохиромжтой байдал** (Drafting statements of compatibility)²⁴¹ Парламентаар хэлэлцэж буй хуулийн төслүүд нь хүний эрхийн нийцлийн шаардлагыг хангаж буйд үнэлгээ хийхэд туслах зорилготой. Ингэхдээ Хүний эрхийн (парламентын хяналтын) хууль (Human Rights (Parliamentary Scrutiny) Act 2011) мөн дээр дурдсан хүний эрхийн долоон үндсэн гэрээнд заасан эрхийг хөндсөн эсэх нийцлийг шалгана.
- **Эрүүгийн болон иргэний хариуцлага, хүний эрх (Offence provisions, civil penalties and human rights)**²⁴² Энэ нь гэмт хэрэг, иргэний хариуцлага, шийтгэл бий болгодог заалтууд хүний эрхийн дээрх зарчмуудтай хэрхэн нийцэж буйг шалгана.

2.2.Хуулийн төсөлд хяналт тавих зарчим²⁴³

Хуулийн төслийг хянан шалгах хороо (ХТХШХ)-оос өөрийн чиг үүргийг тодорхойлсон “Хуулийн төсөлд хяналт тавих зарчмуудын талаарх удирдамж”-ийг баталсан байна. Удирдамжид хуулийн төслийн хувь хүний эрх, эрх чөлөөнд үзүүлэх нөлөөг хянахад чиглэсэн үндсэн 5 зарчмыг тодорхойлсон байна. Эдгээр зарчмууд нь арга зүйн зөвлөмж тул заавал дагаж мөрдөхгүй.

Удирдамжид дараах зарчмууд багтсан байна:

- Зарчим I – Хувь хүний эрх, эрх чөлөөнд зүй бусаар халдах;
- Зарчим II – Захиргааны эрх мэдлийг хангалтгүй тодорхойлох;
- Зарчим III – Шийдвэрийг хангалтгүй хянах;
- Зарчим IV – Хууль тогтоох эрх мэдлийг зүй бусаар шилжүүлэх;
- Зарчим V – Парламентын хяналт хангалтгүй байх зэрэг ордог байна.

2.2.1.Зарчим I – Хувь хүний эрх, эрх чөлөөнд зүй бусаар халдах

Энэхүү зарчмын дагуу ХТХШХ-ноос хуулийн төсөл бүрийн хувь хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн эсэхийг дор дурдсан асуудлаар шалгана:

- 1) өөрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх давуу эрхийг халсан эсэх;
- 2) хуулийг буцаан хэрэглэх эсэх;
- 3) хариуцлагаас чөлөөлсөн эсэх;
- 4) хатуу буюу туйлын хатуу хариуцлага тусгасан эсэх;
- 5) анхдагч хуульд их хэмжээний торгууль тусгасан эсэх;
- 6) албадлагын арга хэмжээ агуулсан эсэх (хүч хэрэглэх буюу хүчээр нэвтрэх, эрэн сурвалжлах, хураан авах гэх мэт);
- 7) хувийн нууцтай холбоотой зохицуулалтыг тусгасан эсэх;
- 8) нотлох үүргийг өөрчлөх.

Зарчмын дагуу үүссэн гол асуудлуудын талаар ХТХШХ-ны анхаарал татсан асуудлыг дараах байдлаар нэгтгэн оруулав. Дараах тодорхойлсон асуудлууд нь бүрэн гүйцэд биш юм.

1) Өөрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх давуу эрхийг халсан эсэх

²⁴¹ https://www.aph.gov.au/-/media/Committees/Senate/committee/humanrights_ctte/guidance_notes/guidance_note_1/01_Guidance_Note.pdf?la=en&hash=4CE0BFF2F3CA3C32EAD58AD932DB73E89494455D

²⁴² https://www.aph.gov.au/-/media/Committees/Senate/committee/humanrights_ctte/guidance_notes/guidance_note_2/guidance_note_2.pdf?la=en&hash=7D924E6F330668005C288BCDCDAC6ADE1719502D

²⁴³ https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Senate/Scrutiny_of_Bills/Guidelines

Өөрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх давуу эрх нь аливаа этгээдээс өөрийгөө буруутгасан мэдүүлэг, эсхүл нотлох баримт шаардахгүй гэсэн үг юм. Энэ нь гэм буруугүй гэж үзэх эрхийн үндсэн бүрэлдэхүүн болдог. Хэрэв хуулийн төсөлд энэ эрхийг халсан бол ХТХШХ-ноос дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- өөрийгөө буруутгахгүй байх давуу эрхийг яагаад халсан;
- энэхүү давуу эрх хангагдсан эсэх, хэрэв хангагдаагүй бол яагаад.

2) Хуулийг буцаан хэрэглэх эсэх

Эрх зүйт ёсны суурь үнэ зүйл бол хуулийг буцаан хэрэглэх биш, зөвхөн ирээдүйд хэрэглэх явдал юм. Хэт өргөн хүрээнд, эсхүл хангалттай үндэслэлгүй үед хуулийг буцаан хэрэглэх нь эрх зүйт ёс, түүний суурь үнэт зүйлсийн үнэлэмжийг бууруулахад нөлөөлдөг. Хэрэв хуулийн төсөлд хуулийг буцаан хэрэглэх агуулга туссан бол ХТХШХ-ноос дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- яагаад хуулийг буцаан хэрэглэж байгаа;
- хуулийг буцаан хэрэглэх нь аливаа этгээдэд сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх, хэрэв тийм бол тухайн этгээдийн ашиг сонирхолд яаж нөлөөлж болох.

3) Хариуцлагаас чөлөөлсөн эсэх

Аливаа этгээдийн үйлдэл, эсхүл чиг үүргээс нь болж түүний эсрэг эрүүгийн, эсхүл иргэний хэрэг үүсгэхгүй байх зохицуулалтыг хуулийн төсөлд тусгаж болно. Тиймээс ихэнх тохиолдолд шударга бус байдал нотлогдоогүй бол хууль ёсны эрхийг хэрэгжүүлэхийн тулд нэхэмжлэл гаргах нийтийн эрх зүйн эрхийг хүчингүй болгодог. Хэрэв хуулийн төсөлд хариуцлагаас чөлөөлөх тухай агуулга туссан бол ХТХШХ-ноос яагаад хариуцлагаас чөлөөлж байгаа талаар хариу тайлбар авна.

4) Хатуу буюу туйлын хатуу хариуцлага тусгасан эсэх

Эрүүгийн хуулийн нийтлэг зарчмын дагуу аливаа этгээдийн гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруу (санаатай, эсхүл болгоомжгүй)-г нотолсны дараа түүнийг гэм буруутайд тооцож хуулийн дагуу хариуцлага хүлээлгэнэ. Харин хуулийн төсөлд хатуу буюу туйлын хатуу хариуцлага тооцохоор заасан бол ХТХШХ-ноос дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- гэмт хэрэг, эсхүл гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн хэсэг бүрт яагаад хатуу буюу туйлын хатуу хариуцлагыг тусгасан;
- гэмт хэрэгт хатуу буюу туйлын хатуу хариуцлага оногдуулах шийтгэл нь тохиромжтой эсэх;
- төсөлд тусгасан хариуцлагын арга хэмжээ нь “Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын зөрчлийн хүрээ, зөрчлийн мэдэгдэл, хэрэгжүүлэх эрх мэдлийг боловсруулах гарын авлага”-тай нийцэж байгаа эсэх.

5) Анхдагч хуульд их хэмжээний торгууль тусгасан эсэх

Хуулийн төсөлд их хэмжээний торгууль оногдуулах үндэслэл, ялангуяа энэ нь хорих ялтай холбоотой бол, энэ талаар тайлбар авна. Тухайлбал, торгуулийн хэмжээг Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын хууль тогтоомжоор ижил төстэй гэмт хэрэгт оногдуулж байгаа торгуулийн хэмжээнд тулгуурлаж гаргана. Торгуулийн шийтгэл нь хүний эрх чөлөөг зүй бусаар хязгаарлах эрсдлээс хамгаалдаг. Хэрэв хуулийн төсөлд их хэмжээний торгууль оногдуулахаар тусгасан бол ХТХШХ-ноос дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- яагаад их хэмжээний торгууль оногдуулахаар тусгасан;
- торгуулийн хэмжээ нь Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын хууль тогтоомжоор ижил төстэй гэмт хэрэгт оногдуулж байгаа торгуулийн хэмжээтэй дүйцэж байгаа эсэх, хэрэв үгүй бол яагаад;

- төсөлд тусгасан хариуцлагын арга хэмжээ нь “Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын зөрчлийн хүрээ, зөрчлийн мэдэгдэл, хэрэгжүүлэх эрх мэдлийг боловсруулах гарын авлага”-тай нийцэж байгаа эсэх.

6) Албадлагын арга хэмжээ агуулсан эсэх

Албадах эрх гэдэг нь төрийн байгууллагуудад мэдээлэл олж авах, хөндлөнгийн тодорхой чиг үүргийг гүйцэтгэх (хүн саатуулах, нэгжлэг хийх, орон байранд нэвтрэн орох, нотлох баримтыг хураах гэх мэт) боломжийг олгодог эрх мэдэл юм. Энд хувь хүний хувийн нууц, бие махбодын, орон сууцны халдашгүй байдал хамаарна. ХТХШХ-ны зүгээс албадлагын шинэ эрх мэдлийг зөвхөн онцгой тохиолдолд олгогдоно гэж үздэг. Хэрэв хуулийн төсөлд албадлагын эрх мэдэл олгохыг зорьж буй бол ХТХШХ хуулийн төслийн тайлбар санамж бичигт дараах асуудлыг тусгана.

- хуулийн төсөлд яагаад албадлагын эрх мэдэл олгосон;
- төсөлд тусгасан эрх мэдэлд хамгаалалтын болон зохих хязгаарлалтын арга хэмжээ нь Хамтын нөхөрлөлийн бусад орнуудын хуульд байгаа эсэх;
- төсөлд тусгасан арга хэмжээ нь “Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын зөрчлийн хүрээ, зөрчлийн мэдэгдэл, хэрэгжүүлэх эрх мэдлийг боловсруулах гарын авлага”-тай нийцэж байгаа эсэх.

7) Хувийн нууцтай холбоотой зохицуулалтыг тусгасан эсэх

Хувийн мэдээллийг цуглуулах, ашиглах, задруулах боломж олгосон хуулийн төслүүд нь Хувийн нууцын тухай хууль зөрчсөн байж болзошгүй. Хуулийн төсөлд хувийн мэдээллийг цуглуулах, ашиглах, задруулах заалт орсон бол ХТХШХ дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- хуулийн төсөлд яагаад хувийн мэдээллийг цуглуулах талаар тусгасан;
- хувийн мэдээллийг хамгаалахын тулд ямар арга хэмжээ авч байгаа, тэдгээр арга хэмжээ нь хууль, бодлогын баримт бичигт тусгагдсан эсэх

8) Нотлох үүргийг өөрчлөх

Нийтийн эрх зүйн хүрээнд гэмт хэргийн бүх бүрэлдэхүүнийг нотлох нь ихэвчлэн прокурорын үүрэг байдаг. Энэ нь гэм буруутай эсэхийг тооцох чухал хэсэг. Нотлох үүргийг өөрчилж, яллагдагчаас гэмт хэргийн нэг буюу хэд хэдэн бүрэлдэхүүнийг няцаах, эсхүл нотлох баримт бүрдүүлэхийг шаардсан заалтууд нь нийтийн эрх зүйн эрхийг зөрчиж байдаг. Хуулийн төсөлд нотлох үүргийг өөрчлөх агуулга орсон бол ХТХШХ дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- нотлох үүргийг яагаад үгүйсгэсэн;
- хариуцагч холбогдох асуудлын талаар мэдэж байгаа эсэх;
- прокурорын зүгээс тухайн асуудлыг няцаах нь яллагдагчаас уг асуудлыг тогтоохоос хамаагүй хэцүү, зардал ихтэй байх эсэх;
- хариуцагч нотлох үүргээс илүү хууль зүйн ачааг үүрч байгаа бол яагаад;
- батлагдсан арга барил нь “Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын зөрчлийн хүрээ, зөрчлийн мэдэгдэл, хэрэгжүүлэх эрх мэдлийг боловсруулах гарын авлага”-тай нийцэж байгаа эсэх.

УИХ-ЫН
СУДАЛГААНЫ САН

ХЯНАЛТЫН ХУУДАС	
Зарчим I – Хувь хүний эрх, эрх чөлөөнд зүй бусаар халдах	
☐ Өөрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх давуу эрхийг халсан эсэх	Хэрэв хуулийн төсөлд өөрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх давуу эрхийг халсан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - өөрийгөө буруутгахгүй байх давуу эрхийг яагаад халсан; - дархан эрх хангагдсан эсэх, хэрэв хангагдаагүй бол яагаад.
☐ Хуулийг буцаан хэрэглэх эсэх	Хэрэв хуулийн төсөлд хуулийг буцаан хэрэглэх агуулга туссан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - яагаад хуулийг буцаан хэрэглэж байгаа; - хуулийг буцаан хэрэглэх нь аливаа этгээдэд сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх, хэрэв тийм бол тухайн этгээдийн ашиг сонирхолд яаж нөлөөлж болох.
☐ Хариуцлагаас чөлөөлсөн эсэх	Хэрэв хуулийн төсөлд хариуцлагаас чөлөөлөх агуулга тусгасан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - яагаад хуулийн төсөлд хариуцлагаас чөлөөлөхөөр тусгасан.
☐ Хатуу буюу туйлын хатуу хариуцлагыг тусгасан эсэх	Хэрэв хуулийн төсөлд хууль бус үйлдэлд хатуу буюу туйлын хатуу хариуцлага хүлээлгэхээр тусгасан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - гэмт хэрэг, эсхүл гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн хэсэг бүрт яагаад хатуу буюу туйлын хатуу хариуцлагыг тусгасан; - гэмт хэрэгт хатуу буюу туйлын хатуу хариуцлага оногдуулах шийтгэл нь тохиромжтой эсэх; - төсөлд тусгасан арга хэмжээ нь “Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын зөрчлийн хүрээ, зөрчлийн мэдэгдэл, хэрэгжүүлэх эрх мэдлийг боловсруулах гарын авлага”-тай нийцэж байгаа эсэх.
☐ Анхдагч хуульд их хэмжээний торгууль тусгасан эсэх	Хэрэв хуулийн төсөлд их хэмжээний торгууль оногдуулахаар тусгасан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - яагаад их хэмжээний торгууль оногдуулахаар тусгасан; - торгуулийн хэмжээ нь Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын хууль тогтоомж дахь ижил төстэй гэмт хэрэгт оногдуулж байгаа торгуулийн хэмжээтэй дүйцэж байгаа эсэх, хэрэв үгүй бол яагаад; - төсөлд тусгасан хариуцлагын арга хэмжээ нь “Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын зөрчлийн хүрээ, зөрчлийн мэдэгдэл, хэрэгжүүлэх эрх мэдлийг боловсруулах гарын авлага”-тай нийцэж байгаа эсэх.
☐ Албадах арга хэмжээ агуулсан эсэх	Хэрэв хуулийн төсөлд албадлагын эрх мэдэл олгохоор заасан бол тайлбар санамж бичигт дараах зүйлийг тайлбарлах ёстой. - хуулийн төсөлд яагаад албадлагын эрх мэдэл олгосонд - төсөлд тусгасан эрх мэдэлд хамгаалалтын болон хязгаарлалтын арга хэмжээ нь Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын хуульд байгаа эсэх; - төсөлд тусгасан арга хэмжээ нь “Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын зөрчлийн хүрээ, зөрчлийн мэдэгдэл, хэрэгжүүлэх эрх мэдлийг боловсруулах гарын авлага”-тай нийцэж байгаа эсэх.
☐ Хувийн нууцтай холбоотой зохицуулалтыг тусгасан эсэх	Хэрэв хуулийн төсөлд хувийн мэдээллийг цуглуулах, ашиглах, задруулах заалт орсон бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - хуулийн төсөлд яагаад хувийн мэдээллийг цуглуулах талаар тусгасан; - хувийн мэдээллийг хамгаалахын тулд ямар арга хэмжээ авч байгаа, тэдгээр арга хэмжээ нь хууль, бодлогын баримт бичигт тусгагдсан эсэх (тухайлбал, 1988 оны Хувийн нууцын тухай хууль).
☐ Нотлох үүргийг өөрчлөх	Хуулийн төсөл нь нотлох үүргийг өөрчлөхөөр тусгасан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - нотлох үүргийг яагаад үгүйсгэсэн; - хариуцагч холбогдох асуудлын талаар мэдэж байгаа эсэх; - прокурорын зүгээс тухайн асуудлыг няцаах нь яллагдагчаас уг асуудлыг тогтоохоос хамаагүй хэцүү, зардал ихтэй байх эсэх; - хариуцагч нотлох үүргээс илүү хууль зүйн ачааг үүрч байгаа бол яагаад; - батлагдсан арга барил нь “Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын зөрчлийн хүрээ, зөрчлийн мэдэгдэл, хэрэгжүүлэх эрх мэдлийг боловсруулах гарын авлага”-тай нийцэж байгаа эсэх.

2.2.2.Зарчим II – Захиргааны эрх мэдлийг хангалтгүй тодорхойлсон

Энэхүү зарчмын дагуу ХТХШХ-ноос хуулийн төсөл тус бүрд эрх, эрх чөлөө, эсхүл үүрэг нь хангалттай тодорхойлогдоогүй захиргааны эрх мэдлээс хэт хамааралтай болгож байгаа эсэхийг тогтооно. Захиргааны эрх мэдлийг хангалттай тодорхойлоогүй нь дур зоргоороо, эсхүл зөрчилтэй хэрэгжих магадлалтай байдаг тул санаа зовдог. Ийм эрх мэдэл нь хууль дээдлэх үндсэн зарчмуудыг алдагдуулж, урьдчилан таамаглах, хуулийн засаглалд нөлөөлж болзошгүй. Энэ зарчмын дагуу ХТХШХ нь дараах хуулийн төслүүдийг хэлэлцэнэ:

- 1) өргөн сонголттой эрх мэдэл олгосон эсэх;
- 2) захиргааны эрх, чиг үүргийг өргөн хүрээнд шилжүүлсэн эсэх.

Зарчмын дагуу үүссэн гол асуудлуудын талаар ХТХШХ-ны анхаарал татсан асуудлыг дараах байдлаар нэгтгэн оруулав. Дараах тодорхойлсон асуудлууд нь бүрэн гүйцэд биш юм.

1) Өргөн сонголттой эрх мэдэл олгосон эсэх

Захиргааны олон эрх мэдлийг шийдвэр гаргагчид өөрийн үзэмжээр олгодог. Энэ нь шийдвэр гүйцэтгэгч тухайн эрх мэдлээ тодорхой хэлбэрээр хэрэгжүүлэх үүрэг хүлээгээгүй ч түүнд олон боломж нээлттэй байна гэсэн үг. Хуулийн төсөлд өргөн сонголттой эрх мэдэл байгаа бол ХТХШХ дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- өргөн сонголттой эрх мэдлийн зорилго, цар хүрээ, яагаад шаардлагатай гэж үзсэн;
- аливаа эрх мэдлийг хязгаарласан, ийнхүү хязгаарлах болсон холбогдох шалгуур, үндэслэл байгаа эсэх, энэ нь хууль, бодлогод тусгагдсан эсэх;
- шийдвэр гаргагч нь бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх шаардлагатай эсэх, хэрэв үгүй бол энэ нь тухайн хүний эрх ашгийг хамгаалах үр дүнтэй арга хэмжээ авах эрхийг хязгаарлах эсэх;
- хэн зохих бэлтгэл, мэргэшил, ур чадвар, эсхүл туршлагатай эсэх зэрэг өөрийн үзэмжээр эрхээ хэрэгжүүлэх тухай тайлбар.

2) Захиргааны эрх, чиг үүргийг өргөн хүрээнд шилжүүлсэн эсэх

Албан тушаалтанд бүхэл бүтэн бүрэн эрх, чиг үүргийг олгосон хуулийн төслүүд нь ерөнхийдөө эдгээр эрхийг бусад албан тушаалтанд шилжүүлэх боломжийг агуулсан байдаг. Хуулийн төсөлд эдгээр захиргааны эрх, чиг үүргийг шилжүүлэхийг зөвшөөрснийг ХТХШХ-ны зүгээс аливаа төлөөллийг зөвхөн томилогдсон, эсхүл удирдах албан тушаалтнаар хязгаарлана гэж үздэг. Хуулийн төсөлд захиргааны эрх, чиг үүргийг өргөн хүрээнд шилжүүлэхээр заасан бол ХТХШХ дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- төлөөлөх эрх мэдлийн зорилго, хамрах хүрээ, яагаад төлөөлөх шаардлагатай гэж үзсэн;
- шилжүүлсэн эрх, чиг үүргийг хэн хэрэгжүүлэх, үүнд зохих бэлтгэл, мэргэшил, ур чадвар, туршлага зэргийг тодруулсан эсэх;
- хэрэв эрх, чиг үүргийг шилжүүлж авсан хүн нь томилогдсон, эсхүл удирдах албан тушаалтны хүрээнээс хэтэрсэн бол – яагаад ингэж зохицуулсан, аливаа эрхийг зохих ёсоор шилжүүлэхийн тулд ямар хамгаалалтууд байна, эдгээр хамгаалалтууд нь хууль, бодлогод тусгагдсан эсэх;
- хэрэв төлөөлөх нь Австралийн төрийн үйлчилгээний ажилтнуудын хамрах хүрээнээс гадуур бол – яагаад ингэж зохицуулсан, эрх мэдлийг зөвхөн холбогдох хүмүүст шилжүүлэхийг баталгаажуулах ямар арга хэмжээнүүд байгаа, мөн төрийн албан тушаалтнаас бусад хүмүүс шийдвэр гаргавал тухайн хүний шүүхээр хянан шийдвэрлүүлэх эрхэд нөлөөлөх эсэх.

ХЯНАЛТЫН ХУУДАС	
Зарчим II – Захиргааны эрх мэдлийг хангалтгүй тодорхойлсон	
Өргөн сонголттой эрх мэдэл олгосон эсэх	Хуулийн төсөлд өргөн сонголттой эрх мэдэл байгаа бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - өргөн сонголттой эрх мэдлийн зорилго, цар хүрээ, яагаад шаардлагатай гэж үзсэн; - аливаа эрх мэдлийг хязгаарласан, ийнхүү хязгаарлах болсон холбогдох шалгуур, үндэслэл байгаа эсэх, энэ нь хууль, бодлогод тусгагдсан эсэх; - шийдвэр гаргагч нь бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх шаардлагатай эсэх, хэрэв үгүй бол энэ нь тухайн хүний эрх ашгийг хамгаалах үр дүнтэй арга хэмжээ авах эрхийг хязгаарлах эсэх; - хэн зохих бэлтгэл, мэргэшил, ур чадвар, эсхүл туршлагатай эсэх зэрэг өөрийн үзэмжээр эрхээ хэрэгжүүлэх тухай тайлбар.
Захиргааны эрх, үүргийг өргөн хүрээнд шилжүүлсэн эсэх	Хуулийн төсөлд захиргааны эрх, чиг үүргийг өргөн хүрээнд шилжүүлэхээр заасан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - төлөөлөх эрх мэдлийн зорилго, хамрах хүрээ, яагаад төлөөлөх шаардлагатай гэж үзсэн; - шилжүүлсэн эрх, чиг үүргийг хэн хэрэгжүүлэх, үүнд зохих бэлтгэл, мэргэшил, ур чадвар, туршлага зэргийг тодруулсан эсэх; - хэрэв эрх, чиг үүргийг шилжүүлж авсан хүн нь томилогдсон, эсхүл удирдах албан тушаалтны хүрээнээс хэтэрсэн бол – яагаад ингэж зохицуулсан, аливаа эрхийг зохих ёсоор шилжүүлэхийн тулд ямар хамгаалалтууд байна, эдгээр хамгаалалтууд нь хууль, бодлогод тусгагдсан эсэх; - хэрэв төлөөлөх нь Австралийн төрийн үйлчилгээний ажилтнуудын хамрах хүрээнээс гадуур бол – яагаад ингэж зохицуулсан, эрх мэдлийг зөвхөн холбогдох хүмүүст шилжүүлэхийг баталгаажуулах ямар арга хэмжээнүүд байгаа, мөн төрийн албан тушаалтнаас бусад хүмүүс шийдвэр гаргавал тухайн хүний шүүхээр хянан шийдвэрлүүлэх эрхэд нөлөөлөх эсэх.

2.2.3.Зарчим III - Шийдвэрийг хангалтгүй хянах

Энэхүү зарчмын дагуу ХТХШХ-ноос хуулийн төсөл тус бүрд эрх, эрх чөлөө, эсхүл үүрэг нь хянагдаагүй шийдвэрээс хамааралтай болгосон эсэхийг тогтооно. Энэ зарчмын дагуу ХТХШХ нь дараах асуудлыг авч үзнэ:

- 1) шаардлагатай тохиолдолд хараат бус хяналт байгаа эсэх;
- 2) шүүхийн хяналтыг хассан, хязгаарласан эсэх;
- 3) процедурын шударга ёсны байдал байгаа эсэх;
- 4) автоматжуулсан шийдвэр гаргах боломжийг олгосон эсэх.

Зарчмын дагуу үүссэн гол асуудлуудын талаар ХТХШХ-ны анхаарал татсан асуудлыг дараах байдлаар нэгтгэн оруулав. Дараах тодорхойлсон асуудлууд нь бүрэн гүйцэд биш юм.

1) Хараат бус хяналт байгаа эсэх

Хэрэв хуулийн төслөөр шийдвэр гаргагчдад эрх, эрх чөлөө, эсхүл үүрэгт нөлөөлөхүйц шийдвэр гаргах эрх олгосон тохиолдолд тэдгээр шийдвэрийг ерөнхийд нь бие даасан хараат бусаар хянан шалгах ёстой. Хэрэв хуулийн төсөлд ийм шийдвэр байгаа бол ХТХШХ дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- шийдвэрт хараат бус хяналт тавих боломжтой эсэх;
- хэрэв шийдвэрт бодитой хараат бус хяналт тавих боломжгүй бол яагаад ийм зохицуулалт тусгасан, хэрэв тийм бол "Ямар шийдвэрт хяналт тавих ёстой вэ?"

2) Шүүхээс хянах боломжтой эсэх

Захиргааны үйл ажиллагааг шүүхээр хянуулахгүй байх нь захиргааны шийдвэрээс болж хохирсон этгээдийн тухайн шийдвэрийн хууль ёсны эсэхийг шүүхээр хянуулах үндсэн эрхийг

хасдаг. 1977 оны Захиргааны шийдвэрийн тухай хуулийн дагуу хялбаршуулсан болон өргөтгөсөн хяналтын тогтолцоог хасах, эсхүл хязгаарлах, түүний дотор шүүхийн хяналтыг хасах, эсхүл хязгаарлах нь тодорхой бөгөөд бодит үндэслэлийг шаарддаг.

Үндсэн хуулийн 75 (v) хэсэгт шүүхийн хяналтын доод хэмжээг заасан байдаг. Хуулийн төсөлд энэ харьяаллыг хасахыг оролдсон заалтуудыг ХТХШХ дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

Хороо мөн шүүхийн хяналтын үр нөлөөг алдагдуулж болзошгүй заалтуудыг анхааралтай авч үзнэ. Тухайлбал, шүүхийн хяналтыг хүчингүйд тооцогдохгүй байх заалтаар хязгаарлаж болно. Хүлээн зөвшөөрөхгүй байх заалтууд нь тодорхой шийдвэр, үйлдэлтэй холбоотой хууль ёсны шаардлагыг зөрчсөн нь тухайн үйлдэл, шийдвэрийг хүчингүй болгохгүй гэж заасан байдаг. Эдгээр заалтын үр дагавар нь эрх мэдлийн эдгээр хязгаарлалтыг хэрэгжүүлэх шүүхээр шийдвэрлүүлэх үндэслэлийг үгүйсгэж байгаа хэрэг юм. Шүүхийн хяналтын үр нөлөөг шууд бусаар хязгаарлаж буй бусад заалтуудад албадлагын бус (шийдвэр гүйцэтгэгч эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх эсэх талаар авч үзэх хариуцлагыг арилгасан) болон нууцын тухай заалтууд (шүүх холбогдох мэдээллийг авах эрхийг хязгаарласан) багтана.

Хуулийн төсөлд шүүхийн хяналтыг хязгаарласан бол ХТХШХ дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- хасах буюу хязгаарлалтын шинж чанар, цар хүрээ;
- шүүхийн хяналтад тухайн хүний эрхийг яагаад хязгаарлах шаардлагатай гэж үзсэн.

3) Процедурын шударга ёсны байдал байгаа эсэх

Процедурын шударга байдал нь шударга шийдвэр гаргахыг баталгаажуулдаг нийтийн эрх зүйн үндсэн эрх юм. Үүний зэрэгцээ шийдвэр гаргагчид нэг талыг баримтлахгүй байх ёстой, харин шийдвэрт эсрэг байр суурьтай хүмүүст шийдвэр гарахаас өмнө өөрсдийн үзэл бодлоо илэрхийлэх боломж олгохыг шаарддаг. Мөн шударга шүүхийн дүрэмд тухайн хүн өөрт нь тулгаж буй аливаа буруутгахыг эсэргүүцэх эрх төдийгүй аливаа буруутгах үндэслэлтэй нотлох баримтыг шалгах эрх багтдаг.

Хуулийн төсөл нь процедурын шударга ёсны эрхийг хязгаарласан, эсхүл хассан тохиолдолд ХТХШХ дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- хассан, эсхүл хязгаарласан шинж чанар, цар хүрээ;
- хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад тухайн хүний шударга ёсны эрхийг яагаад зайлшгүй хязгаарлах шаардлагатай гэж үзсэн.

4) Автоматжуулсан шийдвэр гаргах боломжийг олгосон эсэх

Захиргааны эрх зүй нь шийдвэр гаргагчдаас гаргах шаардлагатай, эсхүл тухайн шийдвэртэй холбоотой оюуны идэвхтэй үйл явцыг шаарддаг. Ийм үйл явцад оролцохгүй байх нь, тухайлбал, шийдвэрийг хүн биш харин компьютер гаргах үед хууль, эрх зүйн алдаа гарч болзошгүй юм.

Нэмж дурдахад, автоматжуулсан шийдвэр гаргах үйл явцыг ашиглах нь тодорхой хэргийн үндсэн дээр гаргах ёстой шийдвэрт урьдчилан тодорхойлсон шалгуурыг уян хатан бус байдлаар ашиглах замаар өөрийн үзэмжийн эрхийг хязгаарлахад хүргэж болзошгүй эрсдэлтэй. Эдгээр асуултууд нь ялангуяа шийдвэр гаргагч тодорхой асуудлыг анхааралдаа авах, эсхүл тодорхой сэтгэл хөдлөлийг бий болгож байгаа эсэхээс хамаарч хуулиар олгогдсон эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх нь илүү төвөгтэй, эсхүл өөрийн үзэмжээр шийдвэр, нөхцөл байдалд онцгой хамааралтай.

Хуулийн төсөлд автоматжуулсан процессоор шийдвэр гаргах боломжтой заалт орсон бол ХТХШХ дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- тодорхой шийдвэрүүдийг яагаад автоматаар батлах шаардлагатай гэж үзсэн;
- автоматжуулсан шийдвэр гаргахдаа захиргааны хууль тогтоомжийн зарчим, шаардлагыг (холбогдох асуудлыг авч үзэх, бодлогын уян хатан хэрэглээ, хууль эрх зүйн үндэслэлтэй байх гэх мэт) хэрхэн мөрдөх;
- автоматжуулсан шийдвэрийг зөв гаргаж, хууль эрх зүйн алдаанаас ангид байлгахын тулд ямар хамгаалалтын арга хэмжээ авч байгаа, эдгээр хамгаалалтууд хууль, бодлогод тусгагдсан эсэх;
- хэрэв хуулийн төсөлд автоматжуулсан шийдвэр гаргах өргөн эрх мэдлийг тусгасан бол тодорхой шийдвэрээр эрх мэдлийг яагаад хязгаарлахгүй байгаа шалтгаан.

ХЯНАЛТЫН ХУУДАС	
Зарчим III – Шийдвэрийг хангалтгүй хянах	
Хараат бус хяналт байгаа эсэх	Хуулийн төсөлд хүний эрх, эрх чөлөө, эсхүл үүрэгт нөлөөлөхүйц шийдвэр гаргах эрх олгосон бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - шийдвэрт хараат бус хяналт тавих боломжтой эсэх; - хэрэв шийдвэрт бодитой хараат бус хяналт тавих боломжгүй бол яагаад ийм зохицуулалт тусгасан, хэрэв тийм бол "Ямар шийдвэрт хяналт тавих ёстой вэ?"
Шүүхээс хянах боломжтой эсэх	Хуулийн төсөлд шүүхийн хяналтыг хязгаарласан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - хасах буюу хязгаарлалтын шинж чанар, цар хүрээ; - шүүхийн хяналтад тухайн хүний эрхийг яагаад хязгаарлах шаардлагатай гэж үзсэн.
Процедурын шударга ёсны байдал байгаа эсэх	Хуулийн төсөл нь процедурын шударга ёсны эрхийг хязгаарласан, эсхүл хассан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - хассан, эсхүл хязгаарласан шинж чанар, цар хүрээ; - хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад тухайн хүний шударга ёсны эрхийг яагаад зайлшгүй хязгаарлах шаардлагатай гэж үзсэн.
Автоматжуулсан шийдвэр гаргах боломжийг олгосон эсэх	Хуулийн төсөлд автоматжуулсан процессоор шийдвэр гаргах боломжтой заалт орсон бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - тодорхой шийдвэрүүдийг яагаад автоматаар батлах шаардлагатай гэж үзсэн; - автоматжуулсан шийдвэр гаргахдаа захиргааны хууль тогтоомжийн зарчим, шаардлагыг (холбогдох асуудлыг авч үзэх, бодлогын уян хатан хэрэглээ, хууль эрх зүйн үндэслэлтэй байх гэх мэт) хэрхэн мөрдөх; - автоматжуулсан шийдвэрийг зөв гаргаж, хууль эрх зүйн алдаанаас ангид байлгахын тулд ямар хамгаалалтын арга хэмжээ авч байгаа, эдгээр хамгаалалтууд хууль, бодлогод тусгагдсан эсэх; - хэрэв хуулийн төсөлд автоматжуулсан шийдвэр гаргах өргөн эрх мэдлийг тусгасан бол тодорхой шийдвэрээр эрх мэдлийг яагаад хязгаарлахгүй байгаа шалтгаан.

2.2.4.Зарчим IV – Хууль тогтоох эрх мэдлийг зүй бусаар шилжүүлэх

Энэхүү зарчмын дагуу ХТХШХ-ноос хуулийн төсөл тус бүрийг хууль тогтоох эрх мэдлийг зүй бусаар шилжүүлж байгаа эсэхийг шалгана. Энэ зарчмын дагуу ХТХШХ нь дараах хуулийн төслүүдийг авч үзнэ:

- 1) хоригоос чөлөөлсөн эсэх;
- 2) анхдагч хууль тогтоомжийн зохицуулалтыг өөрчлөх эсэх;
- 3) эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид чухал асуудлуудыг тусгасан эсэх;
- 4) эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид татвар, хураамж тогтоох эрх олгосон эсэх;
- 5) эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид гэмт хэрэг, иргэнд хариуцлага тооцох асуудлыг зохицуулсан эсэх.

Зарчмын дагуу үүссэн гол асуудлуудын талаар ХТХШХ-ны анхаарал татсан асуудлыг дараах байдлаар нэгтгэн оруулав. Дараах тодорхойлсон асуудлууд нь бүрэн гүйцэд биш юм.

1) Хоригоос чөлөөлсөн эсэх

Парламентын хориг тавих ердийн үйл явц нь Парламентын тухайн танхимд хууль тогтоомжийг өргөн мэдүүлснээс хойш 15 хоногийн дотор түүнд хориг тавих буюу түүнийг үл зөвшөөрөх боломжийг олгодог. Энэ нь Парламентаас хууль тогтоох эрх мэдэлд хяналт тавих үндсэн арга хэрэгсэл юм. Иймд эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжийг зөвхөн онцгой тохиолдолд л Парламентын хоригоос чөлөөлөх ёстой гэж ХТХШХ үздэг.

Хуулийн төсөлд хоригоос чөлөөлөгдөхөөр тусгасан бол хориг тавих ердийн үйл явцаас хасагдах онцгой нөхцөл байдлыг тайлбарлана.

2) Анхдагч хууль тогтоомжийн зохицуулалтыг өөрчлөх эсэх

Эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомж нь анхдагч хууль тогтоомжийн зохицуулалтыг өөрчлөх, эсхүл их хэмжээгээр өөрчлөх боломжийг олгосон заалтууд нь Парламентын хяналтыг хязгаарлаж, хууль тогтоох ба гүйцэтгэх засаглалын зохистой харилцааг тасалдуулж болзошгүй юм. Ийм заалтыг заримдаа "VIII Генригийн заалт" гэж нэрлэдэг.

Хуулийн төсөл нь хувь хүн, аж ахуйн нэгжтэй холбоотой асуудлыг анхдагч хууль тогтоомжид өөрчилж, эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжоор зохицуулахаар тусгасан бол дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- эрх олгосон хууль тогтоомжид анхдагч хууль тогтоомжийн үйл ажиллагааг өөрчлөх заалт яагаад оруулах шаардлагатай;
- ийм заалтыг зүй зохистой ашиглах эрх зүйн баталгаа байгаа эсэх.

3) Эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжийн чухал асуудлуудыг тусгасан эсэх

Гүйцэтгэх засаглалаас гаргасан хууль тогтоомж нь парламентын бүрэн хяналтад хамаардаггүй. Тиймээс парламентын хяналтыг чангатгах тухай чухал асуудлуудыг ихэвчлэн анхдагч хууль тогтоомжид тусгах шаардлагатай болдог. Чухал асуудалд зохицуулалтын схемийн чухал элементүүдийг тодорхойлсон заалтууд, албадлагын болон хэт автсан эрх мэдэл гэх мэт хувь хүний эрх, эрх чөлөөнд чухал нөлөө үзүүлдэг заалтууд орно. Эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид шийдвэрлэх боломжгүй чухал асуудлууд багтсан тохиолдолд ХТХШХ-ны зүгээс санаа зовоосон асуудал нэмэгддэг.

Хуулийн төсөлд эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжийн чухал асуудлуудыг тусгасан тохиолдолд ХТХШХ дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид чухал асуудлыг яагаад тусгах шаардлагатай;
- эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид тусгасан асуудлыг зохих ёсоор хязгаарлах талаар анхдагч хууль тогтоомжид хангалттай удирдамж байгаа эсэх.

4) Эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид татвар, хураамж тогтоох эрх олгосон эсэх

Парламентын үндсэн чиг үүргийн нэг бол татвар ногдуулах юм. Иймээс татварын хувь хэмжээг эрх шилжүүлсэн хууль санаачлагчид биш, Парламент тогтоох ёстой. Наад зах нь эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжоор ногдуулж болох татварын хэмжээг зөвшөөрлийн хууль тогтоомжид тодорхой зааж өгөх шаардлагатай.

Хуулийн төсөлд татварын хувь хэмжээг тогтоох асуудлыг (тодорхойлогдсон хэдий ч) эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжийн үзэмжээр үлдээсэн бол ХТХШХ эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид татварын хувь хэмжээг тогтоох асуудлыг яагаад тусгасан талаар тайлбар авна.

Нэмж дурдахад, эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид татварын хувь хэмжээг тогтоох боломжийг олгосон бол уг татвар нь ижил татвар ногдуулахгүй байх ёстой гэсэн заалтыг хуулийн төсөлд тусгах ёстой гэж ХТХШХ үзэж байна.

5) Эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид гэмт хэрэг, иргэнд хариуцлага тооцох асуудлыг зохицуулсан эсэх

Эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжоор гэмт хэрэг, иргэнд хариуцлага тооцохыг зөвшөөрөх нь хууль тогтоох эрх мэдлийг ихээхэн хэмжээгээр шилжүүлж байгаа хэрэг юм. Онц хүнд гэмт хэрэг, түүнд тооцох онц хүнд ялыг ерөнхийд нь эрх шилжүүлж бус, харин анхдагч хууль тогтоомжоор зохицуулах ёстой. Энэ нь гэмт хэрэг, иргэнд хариуцлага тооцох цар хүрээг анхан шатны зохих хяналтад байлгахын тулд хийдэг.

Хуулийн төсөл нь эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид гэмт хэрэг, иргэнд хариуцлага тооцохыг зөвшөөрсөн бол ХТХШХ дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- гэмт хэрэг, иргэнд хариуцлага тооцох асуудлыг эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжоор яагаад зохицуулах шаардлагатай;
- авч буй арга хэмжээ нь Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын гэмт хэргийг тодорхойлох удирдамж 1-тэй нийцэж байгаа эсэх, төслийн заалтууд нь удирдамжид зааснаас зөрсөн бол тэдгээрийг тайлбарлах.

ХЯНАЛТЫН ХУУДАС	
Зарчим IV – Хууль тогтоох эрх мэдлийг зүй бусаар шилжүүлэх	
☐ Хоригоос чөлөөлсөн эсэх	Хуулийн төсөлд хоригоос чөлөөлөгдөхөөр тусгасан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - хориг тавих ердийн үйл явцаас хасагдах онцгой нөхцөл байдлыг тайлбарлана.
☐ Анхдагч хууль тогтоомжийн зохицуулалтыг өөрчлөх эсэх	Хуулийн төсөл нь хувь хүн, аж ахуйн нэгжтэй холбоотой асуудлыг анхдагч хууль тогтоомжид өөрчилж, эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжоор зохицуулахаар тусгасан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - эрх олгосон хууль тогтоомжид анхдагч хууль тогтоомжийн үйл ажиллагааг өөрчлөх заалт яагаад оруулах шаардлагатай; - ийм заалтыг зүй зохистой ашиглах эрх зүйн баталгаа байгаа эсэх.
☐ Эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжийн чухал асуудлуудыг тусгасан эсэх	Хуулийн төсөлд эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжийн чухал асуудлуудыг тусгасан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид чухал асуудлыг яагаад тусгах шаардлагатай; - эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид тусгасан асуудлыг зохих ёсоор хязгаарлах талаар анхдагч хууль тогтоомжид хангалттай удирдамж байгаа эсэх.
☐ Эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид татвар, хураамж тогтоох эрх олгосон эсэх	Хуулийн төсөлд татварын хувь хэмжээг тогтоох асуудлыг тусгасан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид татварын хувь хэмжээг тогтоох асуудлыг яагаад тусгасан.
☐ Эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид гэмт хэрэг, иргэнд хариуцлага тооцох асуудлыг зохицуулсан эсэх	Хуулийн төсөл нь эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид гэмт хэрэг, иргэнд хариуцлага тооцохыг зөвшөөрсөн бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - гэмт хэрэг, иргэнд хариуцлага тооцох асуудлыг эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжоор яагаад зохицуулах шаардлагатай; - авч буй арга хэмжээ нь Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын гэмт хэргийг тодорхойлох удирдамж 1-тэй нийцэж байгаа эсэх, төслийн заалтууд нь удирдамжид зааснаас зөрсөн бол тэдгээрийг тайлбарлах.

2.2.5.Зарчим V – Парламентын хяналт хангалтгүй байх

Энэхүү зарчмын дагуу ХТХШХ-ноос хуулийн төсөл тус бүрийг парламентын хяналт нь хууль тогтоох байгууллагын үйл ажиллагааг хангалттай хамруулж байгаа эсэхийг тогтооно.

Энэ зарчмын дагуу ХТХШХ нь дараах хуулийн төслүүдийг авч үзнэ:

- 1) гадны материалыг тогтмол оруулах;
- 2) хүчинтэй байх хугацааг хойшлуулах, эсхүл хасах;

- 3) парламентад оруулах шаардлагагүй тайлан;
- 4) тогтмол санхүүжилт;
- 5) Хамтын нөхөрлөлийн буцалтгүй тусламжийг муж, нутаг дэвсгэрт олгох.

Зарчмын дагуу үүссэн гол асуудлуудын талаар ХТХШХ-ны анхаарал татсан асуудлыг дараах байдлаар нэгтгэн оруулав.

1) Гадны материалыг тогтмол оруулах

Хуулийн төслийн заалтууд нь бусад баримт бичигт үндэслэн хууль тогтоомжийн зохицуулалтыг тусгах боломж олгодог бол энэ нь парламентын хяналтгүйгээр хуульд өөрчлөлт оруулах боломжийг бий болгодог. Цаашилбал, гадны материалыг оруулах нь хуульд тодорхой бус байдлыг бий болгож, хэрэв холбогдох мэдээлэл олон нийтэд нээлттэй биш бол гишүүд хуулийн нөхцөлтэй чөлөөтэй, хялбар танилцах боломжгүй болно.

Хуулийн төсөлд гадны материалыг тогтмол ашиглахыг зөвшөөрсөн бол ХТХШХ дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- гадны материалыг тогтмол байгаа байдлаар нь яагаад оруулах шаардлагатай;
- нэгтгэсэн материал, хуулийн заалтыг сонирхсон бүх хүмүүс чөлөөтэй ашиглах боломжтой эсэх.

2) Хүчинтэй байх хугацааг хойшлуулах, эсхүл хасах

Хүчинтэй байх хугацаатай холбоотой заалтууд нь анхдагч хууль тогтоомжид Парламентын байнгын хяналт тавих, хяналтыг хөнгөвчлөх чухал баталгаа юм. Мөн Парламентаас эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжид хяналт тавих гол хэрэгсэл болдог.

Хуулийн төсөлд хүчинтэй байх хугацааг сунгах, эсхүл хассан тохиолдолд анхдагч хууль тогтоомжид, эсхүл эрх шилжүүлсэн хууль тогтоомжийн хүчинтэй байх хугацаанаас чөлөөлөх бол ХТХШХ нь яагаад энэ хугацааг сунгах, эсхүл хасах шаардлагатай байгааг тайлбарлана. Парламентын хяналтыг үр дүнтэй, тогтмол явуулахын тулд хүчинтэй байх хугацаатай холбоотой заалтууд нь яагаад чухал болохыг тайлбарлана.

3) Парламентад оруулах шаардлагагүй тайлан

Тайлан болон бусад баримт бичгийг зөвхөн хэвлэх болон цахимаар нийтлэхгүйгээр Парламентаар хэлэлцүүлэх нь Парламентын гишүүдэд мэтгэлцэх боломж олгодог. Хуулийн төсөлд чухал асуудлыг хянан хэлэлцэхээр заасан бол хяналтын тайланг парламентад өргөн мэдүүлэх шаардлагатай. Үүнээс гадна тодорхой шаардлагыг хасаж байна.

Парламентад оруулах мэдээлэл нь парламентын хяналтын хүрээг багасгаж байна. Хуулийн төсөлд уг шаардлагыг тусгаагүй, эсхүл хасаагүй бол ХТХШХ дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- тайлан, баримт бичгийг парламентад оруулахгүй байх нь яагаад тохиромжтой вэ;
- тайлан, эсхүл баримт бичиг бүрийг онлайнаар ашиглах боломжтой эсэх (үүнд, бусад хууль тогтоомжийн заалтууд, хэрэв байгаа бол эдгээр тайлан, баримт бичгийг онлайнаар нийтлэхийг шаарддаг эсэх).

4) Тогтмол санхүүжилт

Тогтмол санхүүжилт нь аж ахуйн нэгжүүдэд нэгдсэн орлогын сангаас байнгын суурьтай мөнгө зарцуулах боломж олгодог. Нэгэнт батлагдсан төсөв парламентын байнгын зөвшөөрөлтэй тул парламентын шууд хяналтаас хөндийрдөг.

Хуулийн төсөл нь тогтмол санхүүжилтийг олгох, эсхүл өргөжүүлэх бол ХТХШХ дараах асуудалд хариу тайлбар авна:

- тогтмол санхүүжилт нь яагаад шаардлагатай;
- хуулийн төсөлд хуваарилж болох хөрөнгийн хэмжээг хязгаарласан эсэх;
- тогтмол санхүүжилтэд хүчинтэй байх тухай заалт хамаарах эсэх, хэрэв үгүй бол яагаад ийм заалт хуулийн төсөлд тусгаагүй.

5) Хамтын нөхөрлөлийн буцалтгүй тусламжийг муж, нутаг дэвсгэрт олгох

Үндсэн хуулийн 96 дугаар зүйлд Парламент мужуудад татаас олгох, түүнд хамаарах нөхцөлийг тогтоох бүрэн эрхийг олгосон. Парламент энэ эрх мэдлийг ихэнхдээ Гүйцэтгэх засаглалд шилжүүлсэн ч хороо энэ эрх мэдлийн хэрэгжилтийг парламентын үр дүнтэй хянах нь зүйтэй гэж үзэж, ялангуяа 96-р хэсгийн нөхцөл, ард түмнийг төлөөлөх Сенаторуудын гүйцэтгэх үүргийг анхаарах нь зүйтэй гэж үзэж байна.

Үндсэн хуулийн 96 дугаар зүйлийн дагуу хуулийн төслийг батлагдахаас өмнө татаасыг хэрхэн хуваарилах нөхцөлийг зааж өгөх шаардлагатай.

Тусламжийн талаар Хамтын нөхөрлөлийн орон болон муж, нутаг дэвсгэрийн хоорондын хэлэлцээрүүдийг Парламентад өргөн мэдүүлж, цахимаар нийтлэх шаардлагатай.

Хуулийн төсөлд муж, нутаг дэвсгэрт Хамтын нөхөрлөлийн татаас олгохоор заасан бол хороо нь хуулийн төслийн тайлбар санамж бичигт дараах асуудлыг шийдвэрлэхээр тусгасан байна.

- татаас олгоход ямар хязгаарлалт, нөхцөл хамаарах вэ;
- Хамтын нөхөрлөлийн орнууд болон муж, нутаг дэвсгэрийн хооронд бичгээр байгуулсан гэрээ буй эсэх;
- Парламентад өргөн мэдүүлж, цахим хэлбэрээр нийтлэх;
- тусламжийн хэмжээ, хүлээн авагчдын талаарх мэдээллийг нийтэд мэдээлэх эсэх боломжтой.

ХЯНАЛТЫН ХУУДАС	
Зарчим V – Парламентын хяналт хангалтгүй байх	
☐ Гадны материалыг тогтмол оруулах	Хуулийн төсөлд гадны материалыг тогтмол ашиглахыг зөвшөөрсөн бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - гадны материалыг тогтмол байгаа байдлаар нь яагаад оруулах шаардлагатай; - нэгтгэсэн материал, хуулийн заалтыг сонирхсон бүх хүмүүс чөлөөтэй ашиглах боломжтой эсэх.
☐ Хүчинтэй байх хугацааг хойшлуулах, эсхүл хасах	Хуулийн төсөлд хүчинтэй байх хугацааг хойшлуулах, эсхүл хасах бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - хүчинтэй байх хугацаатай холбоотой заалтууд нь яагаад чухал болохыг тайлбарлана.
☐ Парламентад оруулах шаардлагагүй тайлан	Хуулийн төсөлд Парламентад оруулах шаардлагагүй тайлан оруулсан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - тайлан, баримт бичгийг парламентад оруулахгүй байх нь яагаад тохиромжтой вэ; - тайлан, баримт бичиг бүрийг онлайнаар авах боломжтой эсэх (үүнд, хууль тогтоомжийн бусад заалтууд, хэрэв байгаа бол эдгээр тайлан, баримт бичгийг онлайнаар нийтлэх шаардлагатай эсэх).
☐ Тогтмол санхүүжилт	Хуулийн төсөлд тогтмол санхүүжилт тусгасан бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - тогтмол санхүүжилт нь яагаад шаардлагатай; - хуулийн төсөлд хуваарилж болох хөрөнгийн хэмжээг хязгаарласан эсэх; - тогтмол санхүүжилтэд хүчинтэй байх тухай заалт хамаарах эсэх, хэрэв үгүй бол яагаад ийм заалт хуулийн төсөлд тусгаагүй.
☐ Хамтын нөхөрлөлийн буцалтгүй тусламжийг муж, нутаг дэвсгэрт олгох	Хуулийн төсөлд Хамтын нөхөрлөлийн буцалтгүй тусламжийг муж, нутаг дэвсгэрт олгох бол дараах асуудлыг тайлбарлана: - тусламж олгоход ямар хязгаарлалт, нөхцөл хамаарах вэ; - Хамтын нөхөрлөлийн орнууд болон муж, нутаг дэвсгэрийн хооронд бичгээр байгуулсан гэрээ буй эсэх - Парламентад өргөн мэдүүлж, цахим хэлбэрээр нийтлэх; - тусламжийн хэмжээ, хүлээн авагчдын талаарх мэдээллийг нийтэд мэдээлэх эсэх боломжтой.

3.КАЗАХСТАН УЛСЫН ХУУЛИЙН ТӨСӨЛД ЭРХ ЗҮЙН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ ХИЙХ АРГА ЗҮЙН ЗӨВЛӨМЖ

3.1.Эрх зүйн орчин

Бүгд Найрамдах Казахстан Улс (БНКУ)-д хуулийн төслийг Парламентад өргөн мэдүүлэхээс өмнө эрх зүйн дүн шинжилгээ (юридическая экспертиза) болон хууль зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ (научная правовая экспертиза) хийдэг байна.

БНКУ-ын Хууль зүйн актын тухай хуулийн²⁴⁴ 1 дүгээр зүйлийн 1.8 дахь хэсэгт зааснаар **“эрх зүйн дүн шинжилгээ”** (юридическая экспертиза) бол эрх зүйн хэм хэмжээний акт (нормативный правовой акт)-ын төсөл, батлагдсан эрх зүйн хэм хэмжээний актыг Үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомж, түүний дотор авлигын эсрэг хууль тогтоомжид нийцэж байгаа эсэхийг шалгах ажиллагаа байна.

“Хуулийн төсөлд эрх зүйн (хууль зүйн) дүн шинжилгээ хийх арга зүйн зөвлөмж” (цаашид “Арга зүйн зөвлөмж”)-ийг БНКУ-ын Хууль зүйн сайдын 2016 оны 800 дугаар тушаалаар²⁴⁵ баталсан. *(Дэлгэрэнгүйг судалгааны 3.1 дэх хэсгээс үзнэ үү.)*

Мөн 2021 оны 3 дугаар сарын 12-ны өдөр Хууль зүйн актын тухай хуульд “хууль зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ” (научная правовая экспертиза) хэмээх шинэ ойлголт нэмэгджээ.²⁴⁶ **“Хууль зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ”** нь эрх зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээний объектуудад тэдгээрийн чанар, үндэслэл, төслийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр боловсруулсан байдал, тэдгээрийг баталснаар гарч болзошгүй нийгэм, эрх зүйн сөрөг үр дагаврыг тодорхойлох, санал болгож буй хэм хэмжээ нь хууль зүйн тогтолцоотой нийцэж байгаа эсэхийг судлан шинжлэх ажиллагаа юм. *(Дэлгэрэнгүйг судалгааны 3.2 дахь хэсгээс үзнэ үү.)*

БНКУ-ын Парламентын Мажилисын Товчооны 2003 оны 01 дүгээр сарын 27-ны өдрийн N 1741-II БМ дугаар тогтоолоор “Хуулийн төсөлд шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийх журам”-ыг баталсан байна.

Журмаар дараах асуудлуудыг зохицуулна:

- шинжлэх ухааны дүн шинжилгээний төрөл;
- шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийх журам;
- шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийлгүүлэхэд ирүүлэх баримт бичиг;
- экспертийн эрх, үүрэг;
- дүн шинжилгээний дүгнэлт;
- шинжлэх ухааны дүн шинжилгээний ажлын төлбөр.

Энэ журамд зааснаар БНКУ-ын Засгийн газраас санаачлан боловсруулсан хууль тогтоомжийн төслийг Парламентад өргөн мэдүүлэхээс өмнө тухайн төсөлд зайлшгүй шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийсэн байна. Харин Парламентын гишүүний санаачилсан хуулийн төсөлд шинжлэх ухааны үндэслэл бүхий дүн шинжилгээ заавал хийхийг шаардахгүй. (§1; §2)

Журамд зааснаар дараах зорилгоор хууль тогтоомжийн төсөлд шинжлэх ухааны үндэслэл бүхий дүн шинжилгээ хийнэ (§5):

- төслийн чанар, үндэслэл, цаг үеэ олсон байдал, хууль ёсны байдал, төсөлд БНКУ-ын Үндсэн хуульд заасан хүний ба иргэний эрхийн хэрэгжилтийг үнэлэх;
- хуулийн төсөл нь БНКУ-ын Үндсэн хууль, хууль тогтоомжийн акт, БНКУ-ын олон улсын өмнө хүлээсэн үүрэгт нийцэж байгаа эсэхийг шалгах;

²⁴⁴ Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V «О правовых актах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2021 г.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788#pos=3;-106

²⁴⁵ Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 26 сентября 2016 года №800 “Об утверждении Методических рекомендаций по проведению юридической (правовой) экспертизы проектов законов”. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/D16D0000800>

²⁴⁶ Статья дополнена подпунктом 1-1 в соответствии с Законом РК от 12.03.21 г. № 15-VII.

- хууль тогтоомжийн актыг баталснаар нийгэм, эдийн засаг, шинжлэх ухаан, техник, байгаль орчны болон бусад үр дагаврын үнэлгээ;
- хууль тогтоомжийн актын боломжит үр нөлөөг тодорхойлох;
- шинжээчид тавьсан бусад асуултын хариуг авах.

Шинжлэх ухааны үндэслэл бүхий дүн шинжилгээ дараах төрөлтэй байна (§7):

- иж бүрэн дүн шинжилгээ – хуулийн төслийг янз бүрийн салбарын мэдлэгийн үндсэн дээр судлах шаардлагатай тохиолдолд хийнэ;
- бие даасан дүн шинжилгээ – хуулийн төслийг нэг салбарын мэдлэгт үндэслэн судлах шаардлагатай тохиолдолд хийнэ;
- давтан дүн шинжилгээ – өмнөх дүн шинжилгээний үр дүнд үндэслэсэн шинжээчийн дүгнэлт хангалттай нотлогдоогүй, эсхүл дүн шинжилгээний зөв эсэхэд эргэлзээтэй тохиолдолд шалгалтыг хийнэ;
- нэмэлт дүн шинжилгээ – хуулийн төсөлд үзэл баримтлалын өөрчлөлт оруулах тохиолдолд нэмэлт шинжилгээ хийнэ.

Хуулийн төсөлд шинжлэх ухааны дүн шинжилгээний үр дүнд үндэслэн шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, объектив, бүрэн гүйцэд (тавьсан асуултуудад үндэслэлтэй, бүрэн хариулт өгсөн байх) дүгнэлт гаргана. Шаардлагатай бол дүн шинжилгээг дахин хийлгүүлж болно. (§23)

3.2.Хуулийн төсөлд эрх зүйн (хууль зүйн) дүн шинжилгээ хийх арга зүйн зөвлөмж

БНКУ-ын Хууль зүйн сайдын 2016 оны 800 дугаар тушаалаар баталсан Арга зүйн зөвлөмжөөр тус яамны Хууль, эрх зүйн зүйн газраас хууль тогтоомжийн төсөлд эрх зүйн дүн шинжилгээ хийх, түүний дагуу дүгнэлт бэлтгэх журмын талаар арга зүйн зөвлөмжийг тусгасан.

Эрх зүйн дүн шинжилгээ хийхдээ дараах эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоосон актыг баримтална:

- БНКУ-ын Үндсэн хууль²⁴⁷ (1995);
- Хууль зүйн актын тухай хууль²⁴⁸ (2016);
- БНКУ-ын Засгийн газрын хуулийн төсөл боловсруулах ажлын дүрэм²⁴⁹ (Засгийн газрын 2016 оны 907 дугаар тогтоол);
- Засгийн газрын Регламент²⁵⁰ (Засгийн газрын 2002 оны 1300 дугаар тогтоол);
- эрх зүйн хэм хэмжээний болон хэм хэмжээ тогтоогоогүй бусад актууд.

Мөн эрх зүйн дүн шинжилгээ хийхэд Үндсэн хуулийн зөвлөл (Конституционный Совет) болон Дээд шүүхийн тогтоолыг харгалзан үзэх ба эдгээрийг ашиглах нь хууль тогтоомжийн төсөл (цаашид “хуулийн төсөл”)-ийг Үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомжид нийцэж байгаа эсэхэд дүгнэлт гаргахад тусална.

Хууль зүйн яаманд хуулийн төслийг хүлээн авсан өдрөөс хойш ажлын 10 хоногт багтаан эрх зүйн дүн шинжилгээ хийнэ. (§3) Эрх зүйн дүн шинжилгээ хийхэд дараах ажлуудыг хийнэ (§4):

1. эрх зүйн зохицуулалтын нөхцөл байдлыг судлах (§5.1);
2. хуулийн төслийн зорилго, зорилт болон түүний хэлбэрт хууль зүйн үнэлгээ (правовая оценка) өгөх (§5.2);

Үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомж, түүний дотор авлигын эсрэг хууль тогтоомж, олон улсын гэрээ, олон улсын өмнө хүлээсэн үүрэг, олон улсын байгууллагуудын шийдвэрт нийцэж байгаа эсэхийг шалгана:

²⁴⁷https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

²⁴⁸Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V «О правовых актах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2021 г.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788#pos=3;-106

²⁴⁹<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000907>

²⁵⁰Постановление Правительства Республики Казахстан от 10 декабря 2002 года №1300 “О Регламенте Правительства Республики Казахстан”.

3. Үндсэн хуулийн хэм хэмжээнд нийцэж байгаа эсэхийг шалгах (§5.3);
4. хууль зүйн дээд хүчин чадалтай актад нийцэж байгаа эсэхийг шалгах (§5.3.1);
5. хуулийн төслийн зохицуулалтууд нь нийгмийн харилцааны ижил буюу зэргэлдээ харилцааг зохицуулж байгаа хууль тогтоомжийн актуудын зохицуулалттай зөрчилдөж байгаа эсэхийг шалгах (§5.3.2);
6. нийгмийн тодорхой харилцааг зохицуулж байгаа хуулийн зохицуулалтад цоорхой байгаа эсэхийг шалгах (§5.3.3);
7. эш татсан хэм хэмжээ байгаа эсэх, зайлшгүй шаардлагатай эсэхийг шалгах (§5.3.4);
8. авлигын хүчин зүйл байгаа эсэхийг шалгах (§5.3); мөн
9. хууль зүйн техникийн дүрэмд нийцэж байгаа эсэхийг үнэлэх (§5.3).

3.2.1. Эрх зүйн зохицуулалтын нөхцөл байдлыг судлах

Казахстан Улсын “Хуулийн төсөлд эрх зүйн (хууль зүйн) дүн шинжилгээ хийх арга зүйн зөвлөмж” (цаашид “Арга зүйн зөвлөмж”)–ид зааснаар эрх зүйн зохицуулалтын нөхцөл байдлыг судлан үзэхдээ тухайн салбарын эрх зүйн орчинд хуулийн төслийн эзлэх байр суурь, тэдгээрийн уялдаа холбоог тодруулна.

Нийгмийн бүх харилцааг хуулиар зохицуулах боломжгүй юм. Хуулийн зохицуулах зүйлийг тодорхойлохдоо Үндсэн хуулийн 61 дүгээр зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасан хууль, бусад эрх зүйн актын харилцааг болон хууль зүйн дээд хүчин чадалтай актад тодорхойлсон шалгуурыг харгалзан үзэх шаардлагатай.

Үндсэн хуулийн 61 дүгээр зүйлийн 3 дахь хэсэгт зааснаар Парламент дор дурдсан асуудлаар суурь зарчим, хэм хэмжээг тогтоосон нийгмийн хамгийн чухал харилцааг зохицуулсан хууль гаргах эрхтэй:

- хувь хүн, хуулийн этгээдийн эрх зүйн байдал, хувь хүн, хуулийн этгээдийн иргэний эрх, эрх чөлөө, үүрэг, хариуцлага;
- өмчлөх болон бусад эд хөрөнгийн эрхийн журам;
- төрийн байгууллага, нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллага, төрийн болон цэргийн албаны зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны үндэс;
- татвар ногдуулах, хураамж болон бусад заавал төлөх төлбөрийг тогтоох;
- Бүгд найрамдах улсын төсөв;
- шүүхийн тогтолцоо, шүүхийн үйл ажиллагааны асуудлууд;
- боловсрол, эрүүлийг хамгаалах, нийгмийн хангамж;
- аж ахуйн нэгж, тэдгээрийн эд хөрөнгийн хувьчлал;
- байгаль орчныг хамгаалах;
- Бүгд найрамдах улсын засаг захиргаа-нутаг дэвсгэрийн зохион байгуулалт;
- улсын батлан хамгаалах, аюулгүй байдлыг хангах зэрэг болно.

Харин эрх зүйн хэм хэмжээний актад дараах шалгуурыг тодорхойлсон:

- тухайн зохицуулж буй нийгмийн харилцааны ач холбогдолтой, тогтвортой байдал. Хууль нь нийгмийн хамгийн чухал, тогтвортой харилцааг зохицуулдаг;
- тухайн хууль, эрх зүйн салбарын харилцааг зохицуулж буй хэм хэмжээний нэн тэргүүний асуудал.

Эрх зүйн зохицуулалтын нөхцөл байдлыг судлахдаа хүчин төгөлдөр мөрдөж байгаа хууль тогтоомжийн актаас гадна Үндсэн хуулийн зөвлөл, Улсын дээд шүүхийн шийдвэрт дүн шинжилгээ хийхийг зөвлөсөн байна.

3.2.2.Хуулийн төслийн зорилго, зорилт болон түүний хэлбэрт хууль зүйн үнэлгээ өгөх

Хуулийн төслийн зорилго, зорилт нь хуулийн үндсэн зарчим (хүмүүнлэг, хуулийн өмнө бүгд тэгш байх, ардчилсан, хууль ёсны байдал, шударга ёсны байдал, тохирсон хэмжээ (соразмерность), пропорционал байдал (пропорциональность) зэрэг)-д нийцэж байгаа эсэх, хүний ба иргэний үндсэн эрх, эрх чөлөөг хангасан эсэхэд дүн шинжилгээ заавал хийхийг, мөн Үндсэн хуулийн зарчим, зохицуулалтыг тууштай хөгжүүлэх, тодорхой болгоход чиглэгдсэн байх ёстойг Арга зүйн зөвлөмжид дурдсан байна.

Хуулийн төслийн зорилго, зорилт нь хуулийн үндсэн зарчим (хүмүүнлэг, хуулийн өмнө бүгд тэгш байх, ардчилсан, хууль ёсны байдал, шударга ёс, хэмжээ таарах, пропорционал байх гэх мэт)-д нийцэж байгаа эсэх, хүний ба иргэний үндсэн эрх, эрх чөлөөг хангасан эсэхэд дүн шинжилгээ заавал хийхийг, мөн Үндсэн хуулийн зарчим, зохицуулалтыг тууштай хөгжүүлэх, тодорхой болгоход чиглэгдсэн байх ёстойг Арга зүйн зөвлөмжид дурдсан байна.

Хуулийн төслийг үнэлэхдээ түүнийг баталсны дараа зохицуулах харилцааны боломжит хүрээг сайтар шинжлэх, мөн түүний хэлбэрийг тодорхойлох шаардлагатай.

Хууль, тогтоомжид нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хууль тогтоомжийн бүх төслүүд нь тухайн эрх зүйн актаар батлагдана. Тухайлбал, Хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах бол хуулиар, тогтоолд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах бол тогтоолоор батална, эрх зүйн хэм хэмжээний өөр актаар батлахгүй.

Хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн нэг төсөлд хэд хэдэн хуулийг хамтруулж болно. Энэ тохиолдолд дараах дарааллыг дагана. Үүнд:

- эрх зүйн хэм хэмжээний актын хууль зүйн хүчин чадлаар (хууль зүйн дээд хүчин чадалтай актаас эхэлнэ);
- баталсан огноогоор (өмнө нь батлагдсан хууль тогтоомжийн актаас эхэлнэ).

3.2.3.Үндсэн хуулийн хэм хэмжээнд нийцэж байгаа эсэхийг шалгах

Үндсэн хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Үндсэн хууль бол хууль зүйн дээд хүчин чадалтай бөгөөд Бүгд найрамдах улсын нийт нутаг дэвсгэрт шууд үйлчилнэ.” хэмээн заасны дагуу тухайн хуулийн төслийг юуны өмнө Үндсэн хуулийн хэм хэмжээнд нийцэж байгаа эсэхийг шалгана.

Практик дээр хуулийн төслүүд ихэвчлэн иргэн, хуулийн этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд хамаарах Үндсэн хуулийн хэм хэмжээтэй зөрчилдсөн байдаг. Тухайлбал, хууль сахиулах, нийгмийн хамгааллын хуулийн төслүүдэд Үндсэн хуулийн 1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “БНКУ нь өөрийгөө ... хууль зүй, нийгмийг эрхэмлэсэн улс бөгөөд хамгийн дээд үнэт зүйл бол хүн, түүний амь нас, эрх, эрх чөлөө болно.” гэж тодорхойлсныг заримдаа үл тоомсорлосон байдаг.

Гэмт хэрэгтэй тэмцэх арга хэмжээний үр нөлөөг нэмэгдүүлэхийн тулд хуулийн төсөл боловсруулагчид иргэдийн эрхийг үндэслэлгүй хязгаарлахыг санал болгодог бөгөөд үүнээс болж гэмт этгээд бус, харин хуулийг дагаж мөрддөг иргэд хамгийн түрүүнд хохирдог. Хуулийн төсөл боловсруулагчид төрөөс нийгмийн хөтөлбөрт зарцуулах зардлыг багасгахыг хичээдэг, үүнээс болж Үндсэн хуульд заасан “...манай улсын хамгийн дээд үнэт зүйл бол хүн, түүний амь нас” гэснийг мартсан байдаг. Өөрөөр хэлбэл, төрийн гол үүрэг бол төсвийн хөрөнгийг хэмнэх биш харин Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийг хангах явдал юм.

Эрх зүйн дүн шинжилгээ хийлгэхээр өгсөн төслүүдэд ихэвчлэн эдийн засгийн үйл ажиллагааны хувьд төрийн байгууллагад төрийн бус байгууллагаас давуу эрх үндэслэлгүй олгоход чиглэсэн зохицуулалт орсон байдаг. Энэ нь Үндсэн хуулийн 6 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн “БНКУ-д төрийн болон хувийн өмчийг хүлээн зөвшөөрч, адил тэгш хамгаална.” гэсэнтэй харшилж байгаа юм.

Тус улсын Үндсэн хуулийн 12 дугаар зүйлд “Хүний эрх, эрх чөлөө нь төрсөн цагаасаа хүн бүрт хамаарч, үнэмлэхүй, салшгүй гэж хүлээн зөвшөөрөгдөх бөгөөд түүний агуулга, хэрэглээг хууль болон эрх зүйн хэм хэмжээний актаар тодорхойлно.” хэмээн тогтоосон байна. Хүний ба иргэний эрх, эрх чөлөөний талаар Үндсэн хуулийн II бүлэгт тусгасан байна.

Эрх зүйн дүн шинжилгээ хийхдээ Үндсэн хуулийн 39 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан “Үндсэн хуулийн байгууламж, нийтийн хэв журам, хүний эрх болон хүн амын эрүүл мэнд, ёс суртахууныг хамгаалахын тулд хүний ба иргэний эрх, эрх чөлөөг зөвхөн хуулиар тодорхой хэмжээгээр хязгаарлаж болно” гэснийг санах шаардлагатай. Ингэхдээ ямар ч тохиолдолд Үндсэн хуульд заасан дараах эрх, эрх чөлөөг хязгаарлахгүй. Үүнд:

- хуульд заасан журмын дагуу БНКУ-ын иргэншил авах, дуусгавар болох, түүнийг авсан үндэслэлээс үл хамааран бүгд тэгш эрхтэй. БНКУ-ын иргэнийг харьяатаас нь хасах, харьяаллаа өөрчлөх эрхийг хасаж болохгүй, мөн Казахстанас хөөж болохгүй. Террорист гэмт хэрэг үйлдсэн, түүнчлэн БНКУ-ын амин чухал ашиг сонирхолд бусад ноцтой хохирол учруулсан бол зөвхөн шүүхийн шийдвэрээр иргэний харьяаллаас хасахыг зөвшөөрнө. Бүгд найрамдах улсын иргэдийг өөр улсын иргэн гэж хүлээн зөвшөөрдөггүй (§10);
- БНКУ-ын олон улсын гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол тус улсын иргэнийг гадаад улсад шилжүүлэн өгөхгүй. БНУ өөрийн хилийн гадна байгаа иргэдээ хамгаална. БНУ өөрийн хилийн гадна иргэдээ хамгаалж, ивээн тэтгэнэ гэдгээ баталж байна (§11);
- хүн бүрийн эрх зүйн байдлыг хүлээн зөвшөөрөх, өөрийн эрх, эрх чөлөөг хуульд харшлахгүй бүх хэрэгслээр, тэр дундаа шаардлагатай хамгаалалтаар хамгаалах эрхтэй. Хүн бүр эрх, эрх чөлөөгөө шүүхээр хамгаалуулах эрхтэй. Хүн бүр хууль зүйн мэргэшсэн туслалцаа авах эрхтэй. Хуульд заасан тохиолдолд хууль зүйн туслалцаа үнэ төлбөргүй үзүүлнэ (§13);
- хууль, шүүхийн өмнө бүгд тэгш эрхтэй. Хэнийг ч гарал үүсэл, нийгэм, албан тушаалын болон эд хөрөнгийн байдал, хүйс, арьсны өнгө, үндэс угсаа, хэл, шашин шүтлэгт хандах хандлага, итгэл үнэмшил, оршин суугаа газрын болон бусад нөхцөл байдлын улмаас ялгаварлан гадуурхаж үл болно (§14);
- хүн бүр амьд явах эрхтэй. Цаазаар авах ялыг хүний амь нас хохироосон террорист гэмт хэрэг, түүнчлэн дайны үед үйлдсэн онц хүнд гэмт хэрэг үйлдсэн онцгой ял гэж хуулиар тогтоосон бөгөөд ял эдэлж буй хүнд өршөөл үзүүлэх хүсэлт гаргах эрхтэй (§15);
- хүн бүр хувийн эрх чөлөөгөө эдлэх эрхтэй (§16.1);
- хүний нэр төр халдашгүй. Хэнийг ч эрүүдэн шүүх, хүчирхийлэл, бусад харгис хэрцгий, нэр төрийг гутаан доромжилсон байдлаар харьцаж, шийтгэж болохгүй. (§17);
- хүн бүр өөрийн яс үндэс, нам болон шашин шүтлэгийг тодорхойлох, заах, эсхүл заахгүй байх эрхтэй. Хүн бүр төрөлх хэл, соёлоо хэрэглэх, харилцах, хүмүүжих, сурах болон бүтээл туурвихдаа хэлээ чөлөөтэй сонгох эрхтэй (§19);
- хүн бүр итгэл үнэмшлийн эрх чөлөөтэй байх эрхтэй. Итгэл үнэмшлийн эрх чөлөөг эдлэхдээ нийт хүний ба иргэний эрх, төрийн өмнө хүлээсэн үүргээр болзол тавих, эсхүл хязгаарлаж болохгүй (§22);
- өмч хөрөнгө, түүний дотор өвлөх эрхийг хуулиар баталгаажуулна (§26.2).

Гэтэл бодит байдал дээр хуулийн төсөл боловсруулагчид эдийн засгийн хувьд ашигтай гэсэн үндэслэлээр Үндсэн хуульд заасан хүний ба иргэний эрхийг хязгаарлах санал гаргадаг.

Эрх зүйн дүн шинжилгээ хийхэд тухайн төслийн заалтууд нь Үндсэн хууль болон бусад хууль тогтоомжийн хэм хэмжээний агуулга, утгыг гажуудуулахгүй байхыг анхаарах шаардлагатай.

3.2.4.Хууль зүйн дээд хүчин чадалтай актад нийцэж байгаа эсэхийг шалгах

Практикаас харахад, хууль зүйн шинжээчид хууль зүйн дээд хүчин чадалтай актуудын заалттай зөрчилдсөн заалт агуулсан хуулийн төслийг ихэвчлэн хүлээн авдаг.

Байнга тулгардаг өөр нэг зөрчил бол хууль зүйн дээд хүчин чадалтай актаар тогтоосон эрх, үүргийн хүрээг доод түвшний актад өөрчилдөг явдал юм. Журмын дагуу тухайн заалтыг доод түвшний актад дэлгэрэнгүй тайлбарлахын оронд хууль зүйн дээд хүчин чадалтай актын заалтыг нэмж оруулсан байдаг бөгөөд энэ нь байж болохгүй зүйл юм (хууль зүйн дээд хүчин чадалтай актаар энэ талаар шууд тогтоогдсоноос бусад тохиолдолд).

Хуулийн төсөлд эрх зүйн дүн шинжилгээ хийхдээ тухайн чиглэлээр нийгмийн харилцааг зохицуулдаг хууль зүйн дээд хүчин чадалтай актуудын хэм хэмжээг харгалзан үзэх шаардлагатай. Хууль тогтоомжийн зөрчилдөөнөөс зайлсхийхийн тулд хуулийг баталсны дараа түүнд холбогдох бусад актуудыг нэн даруй нийцүүлэх шаардлагатай.

3.2.5.Хуулийн төслийн зохицуулалтууд нь нийгмийн харилцааны ижил буюу зэргэлдээ харилцааг зохицуулж байгаа хууль тогтоомжийн актуудын зохицуулалттай зөрчилдөж байгаа эсэхийг шалгах

Дүн шинжилгээ хийх явцад тухайн төслийн зохицуулалт болон нийгмийн ижил буюу зэргэлдээ (смежные) харилцааг зохицуулж байгаа хууль тогтоомжийн актуудын зохицуулалт хооронд зөрчил буюу хууль зүйн актуудын зөрчилдөөн (коллизия правовых актов) гарч болно.

Хууль зүйн актуудын зөрчилдөөн гэдэг нь ижил буюу зэргэлдээ нийгмийн харилцааг зохицуулж буй бие даасан эрх зүйн актуудын хоорондын зөрчил, түүнчлэн хууль хэрэгжүүлэх үйл явцад, эрх бүхий этгээд (байгууллага, албан тушаалтан) бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд үүссэн зөрчил гэж ойлгоно.

Зөрчилдөөнийг илрүүлэхийн тулд зөвхөн дүн шинжилгээ хийж байгаа хуулийн төсөл төдийгүй зэргэлдээх харилцаа ба салбарын аливаа түвшний эрх зүйн хэм хэмжээний актуудыг сайтар судлахын зэрэгцээ тэдгээрийн практик хэрэглээг мөн судлах шаардлагатай.

Энэ тохиолдолд нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зөрчилдөөний эрх зүй (коллизионное право)-г удирдлага болгоно. Тухайлбал, нийтлэг болон тусгай эрх зүйн хэм хэмжээнд тусгай хэм хэмжээ (специальная норма)-г ашиглана. Хууль зүйн ижил хүчин чадалтай хоёр акт байгаа тохиолдолд сүүлд батлагдсан актыг хэрэглэнэ.

3.2.6.Нийгмийн тодорхой харилцааг зохицуулж байгаа хуулийн зохицуулалтад цоорхой байгаа эсэхийг шалгах

Хуулийн төсөлд тухайлсан байгууллагад өгөгдсөн чиг үүргийг хэрэгжүүлэх зэрэг тодорхой үйл ажиллагаатай холбоотой зохицуулалтыг орхигдуулсан байж болзошгүй. Ийнхүү “орхигдуулах” нь хуулийг адилтгаж хэрэглэх нөхцөлийг бүрдүүлэх бөгөөд энэ нь хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа хууль тогтоомжийн хэм хэмжээний өөр өөр практикийг бий болгох нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Зохицуулалтын цоорхойг олохын тулд хуулийн төсөлд системтэй хандах шаардлагатай. Тухайлбал, хуулийн төслийн оршил хэсэг, эсхүл эхний зүйлд заасан зорилго, зорилтуудыг төсөлд нарийвчлан тусгасан эсэхийг шалгах шаардлагатай. Мөн хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа хууль тогтоомжийн болон тухайн асуудлаар эрх бүхий байгууллагуудын гаргасан эрх зүйн актуудын практик хэрэгжилтэд дүн шинжилгээ хийх шаардлагатай.

Хууль тогтоомжийн актын аливаа цоорхой бол хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа хууль, эрх зүйн тогтолцоон дахь агуулгын цоорхой юм. Тиймээс шинжээч одоо байгаа агуулга нь энэ тогтолцоог зохицуулахад зориулагдсан тухайн нийгмийн харилцаанд хамаарахгүй гэдгийг нотлох ёстой.

Зохицуулалтын хэм хэмжээ байхгүй, эсхүл бүрэн бус байгааг олж илрүүлэх нь цоорхойг тогтооход хангалтгүй юм. Хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа хууль, эрх зүйн тогтолцоонд тухайн хэм хэмжээ зайлшгүй тусгасан байхыг нотлох шаардлагатай байдаг.

3.2.7.Эшлэл авсан хэм хэмжээ байгаа эсэх, зайлшгүй шаардлагатай эсэхийг шалгах

Одоогийн хууль тогтоомжийн актуудад эшлэл авсан хэм хэмжээ олон байдаг. Тухайлбал, эдгээр эшлэл авсан хэм хэмжээгээр төрийн байгууллагуудад дүрэм, журам батлан гаргах үүрэг өгсөн байдаг. Энэ нь хууль тогтоогчийн хүсэл зоригтой нийцэхгүй, заримдаа шууд зөрчилдсөн байдаг.

Төрийн байгууллагын дүрэм, журам батлан гаргах практикт тухайн салбар, хэлтсийн явцуу хандлага хэвээр байдаг тул авлигын хэрэг, хүний эрх, эрх чөлөө, иргэн, байгууллагын хууль ёсны ашиг сонирхолд халдах гэмт хэрэг гарсаар байна. Нэмж дурдахад, практикт ийм нөхцөл байдал нь хуулийг дүрэм, журмаар орлуулахад хүргэж байна.

Үүнтэй холбогдуулан хууль тогтоомжийн актыг боловсруулах үйл явцад эшлэл авсан хэм хэмжээний тоог эрс багасгаж, хуулиудыг тодорхой болгох буюу үйл ажиллагааг шууд зохицуулан батлахыг хичээх хэрэгтэй байна.

Хэрэв төсөлд эшлэл авсан хэм хэмжээ тусгагдсан бол түүнийг зөв тодорхойлж, томъёолсон эсэхэд дүн шинжилгээ хийнэ. Дараах төрлийн эшлэл ашиглахыг зөвлөж байна:

- энэ хуулийн ерөнхий, тодорхой, тусгай заалтуудын хоорондын уялдааг хангахын тулд авсан хэм хэмжээний эшлэл;
- тухайн хуулийг батлах үндэслэл болсон хуулийн эх сурвалжийг тодорхойлох шаардлагатай үед хууль зүйн дээд хүчин чадалтай хэм хэмжээний актын эшлэл;
- үйл ажиллагааны "хуулийн холболт"-ыг хангах, шинэ хууль гаргах, эсхүл дүрэм, журам батлах үүрэг өгөх үндэслэлийг тодорхойлох шаардлагатай үед хууль зүйн доод түвшний хүчин чадалтай актуудын эшлэл.

Өөр хэм хэмжээ, мөн хараахан батлагдаагүй хууль, эсхүл эрх зүйн хэм хэмжээний бусад актад хамаарах хэм хэмжээг эш татахыг хориглоно.

3.2.8.Хуулийн төсөлд авлигын хүчин зүйл байгаа эсэхийг шалгах

Хуулийн төсөлд эрх зүйн дүн шинжилгээ хийхэд авлигын хүчин зүйл байгаа эсэхийг, тодруулбал, авлигын аюулыг нэмэгдүүлж байгаа болон авлигын хэрэг үйлдэх боломжийг бий болгож буй хэм хэмжээ байгаа эсэхийг шалгана. Авлигатай холбоотой хэм хэмжээ нь санаатай, эсхүл санамсаргүй байдлаар төслийн эх бичвэрт орсон, хууль зүйн техникийн шаардлагад нийцсэн, эсхүл зөрчсөн (хэм хэмжээний доголдол) байж болзошгүй юм.

Авлигын хэм хэмжээнд дараах зүйлс хамаарна:

- хувийн үзэмжээр ажиллах эрх мэдэл (дискреционные полномочия);
- "эрхтэй" гэсэн томъёоны дагуу эрх мэдлийн талаарх тодорхойлолт;
- тухайн этгээдэд хамаарах эрхээ хэрэгжүүлэхэд хэтэдсэн шаардлага;
- эрхийн хэмжээнд сонгомол өөрчлөлт;
- захиргааны процедурын зохицуулалт байхгүй, эсхүл тохиромжгүй;
- өрсөлдөөн (дуудлага худалдаа)-ний журам ба байхгүй, эсхүл тохиромжгүй;
- төрийн албан хаагч (албан тушаалтан)-ийн чиг үүрэг, үүрэг хариуцлага, эрх болон хариуцлагын талаарх тодорхойлолт тохиромжгүй хангалтгүй;
- авлигын хэрэг үйлдэх боломжийг бий болгож буй хууль зүйн-хэл шинжлэлийн хувьд авлигын хүчин зүйл байгаа эсэх;
- авлигын хэрэг үйлдэх боломжийг бий болгож байгаа хуулийн зөрчилдөөн;
- авлигын хэрэг үйлдэх боломжийг бий болгож байгаа зохицуулалтын цоорхой;
- эрх зүйн хэм хэмжээний актад шаардлагагүй эш татсан хэм хэмжээ байгаа эсэх;
- эрх мэдлээс гадуур эрх зүйн хэм хэмжээний акт батлах;
- хуурамч зорилго, тэргүүлэх чиглэл;
- ашиг сонирхлын тэнцвэргүй байдал;
- хяналтын хангалтгүй механизм;
- шаардлагагүй захиргааны саад бэрхшээл байгаа эсэх.

Хуулийн төслийн авлигын хүчин зүйл байгаа эсэхийг илрүүлэх эрх зүйн дүн шинжилгээгээр дараах шинжилгээг хийнэ:

- хуулийн төслийн зохицуулалт;
- тодорхой салбарт давамгайлсан авлигын хэрэг;
- одоо байгаа авлигын схем;
- төрийн байгууллагын албан тушаалтны авлигын хэргийн талаарх статистик;
- авлигад хамгийн өртөмтгий төрийн байгууллага, албан тушаалтны тодорхой үйл ажиллагаа;
- төрийн байгууллага, албан тушаалтны үйл ажиллагаанд авлига илрэх арга замууд;
- төрийн байгууллагын үйл ажиллагааны эрх зүйн байдлыг хангахад гарсан авлигын асуудал ба албан тушаалтны үйлдсэн авлигын хэрэг / одоо байгаа авлигын схем / авлигын үйл ажиллагаа хоорондын хамаарал.

Эрх зүйн дүн шинжилгээ хийхдээ хууль хэрэгжүүлэгч төрийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны дараах хүчин зүйлийг үнэлэх шаардлагатай:

- төрийн захиргааны байгууллагуудын тогтолцоон дахь статус;
- эрх хэмжээ, зорилго;
- бүтэц;
- зохицуулалт (босоо, эсхүл хэвтээ);
- хариуцлага (дотоод болон тайлагнах);
- хяналт (дотоод, дээд шатны, хөндлөнгийн болон олон нийтийн);
- үйл ажиллагааны ил тод байдал;
- үүрэг даалгавар гүйцэтгэх нөөцөөр хангагдах байдал;
- албан тушаалтнуудын урам зориг (нийгмийн хамгаалал, цалин хөлс).

Хуулийн төсөлд авлигын хүчин зүйл тогтоогдвол тухайн төслийг авлигын эсрэг шаардлагыг хангаагүй гэж үзэх ба энэ нь түүнийг хэрэглэх, ашиглахад авлигын эрсдэл өндөр байгааг харуулна.²⁵¹

3.2.9.Хууль зүйн техникийн шаардлагад нийцэж байгаа эсэхийг үнэлэх

Эрх зүйн дүн шинжилгээ хийхдээ хуулийн төсөл нь Хууль зүйн актын тухай хуульд заасан хууль тогтоомжийн актыг хэлбэржүүлэхэд тавигдах шаардлага, дүрэмд нийцэж байгаа эсэхийг шалгах шаардлагатай.

Хууль зүйн техникийн бүх шаардлагыг Хууль зүйн актын тухай хуульд заагаагүй тул одоо байгаа хууль бүтээх практикийг харгалзан үзэх шаардлагатай.

Тухайлбал, хуулийн нэр томьёог үнэлэхдээ: энэ хуулийн төсөлд ижил нэр томьёог ижил утгаар хэрэглэсэн эсэх, нэр томьёо нь нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн утгатай эсэх, одоогийн хууль тогтоомжид хэрэглэгдэж буй нэр томьёо, түүний ойлголтын нэгдмэл байдал хангагдаж байгаа эсэхийг шалгана.²⁵²

²⁵¹ Хууль зүйн актын тухай хуулийн 33-1 дүгээр зүйлийн 33-1.3 дахь хэсэгт зааснаар эрх зүйн хэм хэмжээний актын төсөлд авлигын эсрэг дүн шинжилгээ хийх журмыг БНКУ-ын Засгийн газар батална. Үүний дагуу БНКУ-ын Засгийн газрын 2020 оны 451 дүгээр тогтоолоор “Эрх зүйн хэм хэмжээний актын төсөлд авлигын эсрэг шинжлэх ухааны үндэслэл бүхий дүгнэлт гаргах журам” (“Правило проведения научной антикоррупционной экспертизы проектов нормативных правовых актов”. Утверждены постановлением Правительства Республики Казахстан от 16 июля 2020 года No 451)-ыг баталсан. Мөн БНКУ-ын Авлигатай тэмцэх агентлагийн даргын 2020 оны 268 дугаар тушаалаар “Эрх зүйн хэм хэмжээний актын төсөлд авлигын эсрэг шинжлэх ухааны үндэслэл бүхий дүн шинжилгээ хийх арга зүйн зөвлөмж” (“Методические рекомендации по проведению научной антикоррупционной экспертизы проектов нормативных правовых актов”. Утверждены приказом Председателя Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикоррупционной службы) от «19» августа 2020 года No 268)-ийг баталсан байна.

²⁵² 2019 онд БНКУ-ын Хууль, эрх зүйн институтээс гаргасан “Эрх зүйн хэм хэмжээний актыг хэлбэржүүлэх (хууль зүйн техник) арга зүйн зөвлөмж” (Методические рекомендации по оформлению нормативных правовых актов

3.2.10. Эрх зүйн дүн шинжилгээний үр дүнд үндэслэн дүгнэлт гаргах

Шинжээч эрх зүйн дүн шинжилгээний үр дүнд үндэслэн дор дурдсан зүйлийг тусгасан үндэслэл бүхий дүгнэлтийг гаргана:

- хуулийн зохицуулах зүйл;
- тухайн салбарын эрх зүйн зохицуулалтын төлөв байдал (хуулийн төслийг дагаж мөрдөх журмын дагуу гаргасан актын жагсаалт);
- хуулийн төслийн агуулга нь Үндсэн хууль болон одоо мөрдөж буй хууль тогтоомжид нийцэж байгаа эсэх;
- хуулийн төсөл нь үзэл баримтлалдаа нийцэж байгаа эсэх;
- хуулийн төслийн хэлбэр, эх бичвэр нь хууль зүйн техникийн шаардлагад нийцэж байгаа эсэх.

Дүгнэлтэд одоо байгаа тайлбаруудын мөн чанар, тэдгээрт хамаарах хэм хэмжээг тодорхой зааж өгөх шаардлагатай байна.

ХУУЛИЙН ТӨСӨЛД ЭРХ ЗҮЙ (ХУУЛЬ ЗҮЙ)-Н ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ ХИЙСЭН ҮР ДҮНГИЙН ТАЛААРХ ДҮГНЭЛТ

I. Ерөнхий мэдээлэл

1. Хуулийн төслийн нэр: _____

2. Хуулийн төслийг батлах үндэслэл, шаардлага: _____

II. Эрх зүй (хууль зүй)-н дүн шинжилгээний үр дүнд үндэслэсэн дүгнэлт, тайлбар

1. Эрх зүйн зохицуулалтын нөхцөл байдлын судалгаа: _____

2. Хуулийн төслийн зорилго, зорилт болон түүний хэлбэрт өгсөн үнэлгээ: _____

3. Үндсэн хуулийн хэм хэмжээнд нийцэж байгаа эсэх: _____

4. Хууль зүйн дээд хүчин чадалтай актад нийцэж байгаа эсэх: _____

5. Хуулийн төслийн зохицуулалтууд нь нийгмийн харилцааны ижил буюу зэргэлдээ харилцааг зохицуулж байгаа хууль тогтоомжийн актуудын зохицуулалттай зөрчилдөж байгаа эсэх: _____

6. Нийгмийн тодорхой харилцааг зохицуулж байгаа хуулийн зохицуулалтад цоорхой байгаа эсэх: _____

7. Иш татсан хэм хэмжээ байгаа эсэх, зайлшгүй шаардлагатай эсэх: _____

8. Хуулийн төсөлд авлигын хүчин зүйл байгаа эсэх: _____

9. Хуулийн төсөл нь хууль зүйн техникийн шаардлагад нийцэж байгаа эсэх: _____

10. Бусад тайлбар: _____

III. Бусад мэдээлэл

1. Эрх зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээний дүгнэлт ба тус дүгнэлтээс хүлээн авсан/хүлээн аваагүй зөвлөмжийн талаар: _____

2. Хувийн аж ахуй эрхлэгчдийн магадлан итгэмжлэгдсэн холбоод болон Үндэсний бизнес эрхлэгчдийн танхимын дүгнэлт ба тус дүгнэлтээс хүлээн авсан/хүлээн аваагүй зөвлөмжийн талаар: _____

3. Олон нийтийн зөвлөлийн зөвлөмж ба хүлээн авсан/хүлээн аваагүй зөвлөмжийн талаар: _____

4. "Нээлттэй эрх зүйн хэм хэмжээний акт" цахим портал болон эрх бүхий байгууллагын цахим эх сурвалжид байршуулсан талаар: _____

5. Төслийг гүйцээн боловсруулахаар Ерөнхийлөгчийн Тамгын газар болон Ерөнхий сайдын ажлын албанд буцаах тухай баримт: _____

IV. Ерөнхий дүгнэлт

(юридическая техника). Институт законодательства Республики Казахстан, 2019) нь хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах, хэрэгжүүлэх явцад гарсан нийтлэг алдаа дутагдлыг нэгтгэн дүгнэсний үндсэн дээр боловсруулж гаргасан бөгөөд цаашид гарч болзошгүй дутагдлыг бууруулахад чиглэсэн байна.

3.3.Хуулийн төсөлд хууль зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийх

3.3.1.Хууль зүйн актын тухай хуулиар зохицуулсан байдал

Хууль зүйн актын тухай хуулийн “Эрх зүйн хэм хэмжээний актын төсөлд хууль зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийх” талаар Хууль зүйн актын тухай хуулийн 6 дугаар бүлэгт зохицуулсан байна. Энэ бүлгээр дор дурдсан асуудлыг зохицуулна:

- шинжлэх ухааны дүн шинжилгээний зорилго (§30);
- дүн шинжилгээ хийх шинжээч (§31);
- төсөлд дүн шинжилгээ хийлгэх санаачилга гаргах (§32);
- төсөлд хэл шинжлэлийн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ (**научная лингвистическая экспертиза**) хийх (§33);
- төсөлд авлигын эсрэг шинжлэх ухааны (**научная антикоррупционная экспертиза**) дүн шинжилгээ хийх (§33-1);
- төсөлд хууль зүйн шинжлэх ухааны (**научная правовая экспертиза**) дүн шинжилгээ хийх (§33-2);
- хууль зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийх шинжээчийн эрх, үүрэг (§33-3);
- хууль зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийх шинжээчээс татгалзах (§33-4);
- хууль зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийх шинжээчтэй байгуулсан гэрээг цуцлах үндэслэл (§33-5).

Эрх зүйн хэм хэмжээний актын төсөлд тухайн актаар зохицуулж буй эрх зүйн харилцаанаас хамааран шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ (хууль зүйн, авлигын эсрэг, хэл шинжлэлийн, эдийн засгийн болон бусад) хийж болно.

Парламентаар хэлэлцүүлэхээр өргөн мэдүүлсэн эрх зүйн хэм хэмжээний актын төсөлд түүний зохицуулж буй нийгмийн харилцаанаас хамаарч шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ заавал хийсэн байна. Үүнд БНКУ-ын Ерөнхийлөгчийн санаачилсан хуулийн төсөл хамаарахгүй. (§30.1)

Шинжлэх ухааны дүн шинжилгээг дараах зорилгоор явуулна (§30.2):

- төслийн чанар, үндэслэл, цаг үеэ олсон байдал, хууль ёсны байдал, төсөлд БНКУ-ын Үндсэн хуульд заасан хүний ба иргэний эрхийн хангасан талаар үнэлэх;
- эрх зүйн хэм хэмжээний актын боломжит үр нөлөөг тодорхойлох;
- төслийг эрх зүйн хэм хэмжээний акт болгон батлахад гарч болзошгүй сөрөг үр дагаврыг тодорхойлох.

Бүгд найрамдах улсын төсвийн тухай, БНКУ-ын Үндэсний сангаас олгох баталгаат шилжүүлгийн тухай, Бүгд найрамдах улсын төсвийн тухай зэрэг хуулиудын төсөлд хууль зүйн, авлигын эсрэг, эдийн засгийн зэрэг шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийхгүй. (§30.3)

3.3.2.Хуулийн төсөлд шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ дүгнэлт хийх журам

Хууль зүйн актын тухай хуулийн 33-2 дугаар зүйлийн 33-2.3-т зааснаар Эрх зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийх, уг ажлыг зохион байгуулах, мөн эрх зүйн шинжлэх ухааны шинжээчийг сонгох журмыг БНКУ-ын Засгийн газар батална. Үүний дагуу БНКУ-ын Засгийн газрын 2021 оны 386 дугаар тогтоолоор “Шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийх, зохион байгуулах, явуулах, түүнчлэн шинжлэх ухааны хууль эрх зүйн мэргэжилтнүүдийг сонгох журам”²⁵³-ыг баталсан байна.

Журмаар дор дурдсан асуудлуудыг зохицуулна:

²⁵³ Постановление Правительства Республики Казахстан от 8 июня 2021 года № 386 “Некоторые вопросы организации и проведения научной экспертизы”. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000386>

- хуулийн төсөлд хууль зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийх, шинжээчийг сонгон шалгаруулах журам;
- олон улсын гэрээ, эсхүл олон улсын гэрээний төсөлд хууль зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийх, шинжээчийг сонгон шалгаруулах журам;
- төсөлд хэл шинжлэлийн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ (**научная лингвистическая экспертиза**) хийх журам;
- төсөлд эдийн засгийн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээ хийх журам.

Хуулийн төслийн хууль зүйн шинжлэх ухааны дүн шинжилгээг хууль зүйн шинжлэх ухааны шинжээчийн бүртгэлд бүртгэлтэй шинжээч, эсхүл шинжээчийн комисс гүйцэтгэнэ. Энэ бүртгэлд орох шинжээчид тавигдах шаардлагыг уг журмаар тодорхойлсон байна.

4.ХБНГУ-Д ХУУЛЬ ТОГТООМЖИЙН ТӨСӨЛ ҮНДСЭН ХУУЛЬД НИЙЦСЭН ЭСЭХ ХЯНАЛТЫН АСУУЛТ

Хууль тогтоомжийн төслийг хянах хяналтаас Үндсэн хууль (Basic law)-д нийцсэн эсэхийг шалгах нь хамгийн чухал нь юм. ХБНГУ-д эрх зүйг хялбаршуулах, хэт олон эрх зүйн акт батлагдахаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор 1984 онд Хууль зүйн яамнаас хууль, тогтоолын төслийг шалгах “Хяналтын хуудас”-ыг гаргаснаар хяналтын жагсаалтыг практикт хэвшүүлсэн бөгөөд хуулийн төсөл боловсруулж дуусаад эцсийн шатанд хянан үздэг байна.

Дараах асуултууд нь Үндсэн хуулийн шинж чанартай асуудлыг цаг тухайд нь тодорхойлох, тэдгээрийг тодорхой томъёолох, үүний дагуу холбогдох баримтуудыг танилцуулахад тусална. Тодорхойгүй байдал, эргэлзээ үүссэн тохиолдолд Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийг тодорхой тохиолдол бүрт баталгаажуулах зорилгоор зорилтот арга хэмжээ авах болон холбогдох яамдыг цаг тухайд нь бүрэн татан оролцуулах нь чухал. (Үндсэн хуулийн 45 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 3 дахь өгүүлбэр).

Холбооны Дотоод хэргийн яам (The Federal Ministry of the Interior) нь төрийн байгууллагын хууль тогтоомжийн талаар ерөнхий хариуцлага, Холбооны Сангийн яам нь үндсэн хуулийн эдийн засгийн талаар ерөнхий хариуцлага, Холбооны Хууль зүйн яам нь үндсэн эрх, хууль, эрх зүйн шалгалтын ерөнхий хариуцлагыг тус тус хүлээдэг.

Хяналтын асуултууд

1. Холбооны Засгийн газар хууль тогтоомжийн дагуу хариуцлага хүлээх үү?

- 1.1. Үндсэн хуулийн ямар заалт, эсхүл өөр ямар эрх мэдэл (хуваарилагдсан эрх хэмжээ) нь тодорхой хууль тогтоомжид Холбооны хууль тогтоох эрх мэдлийг тусгасан бэ? Үндсэн хуулийн 72 дугаар зүйлийн 72.2 дахь хэсэгт²⁵⁴ заасан өрсөлдөх чадвар байгаа тохиолдолд: Холбооны хууль тогтоомжийн дагуу энэ зохицуулалт нь холбооны нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд адил түвшинд тэгш амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлэх, эсхүл үндэсний ашиг сонирхлын үүднээс хууль, эрх зүй, эдийн засгийн нэгдмэл байдлыг хангахад зайлшгүй шаардлагатай юу?
- 1.2. Холбооны засгийн газрын хууль тогтоомжийг өөрийн агентлагуудаар гүйцэтгэхийг зорьж байгаа тохиолдолд: Үндсэн хуулийн аль заалт нь Холбооны засгийн газрын захиргааны эрх мэдлийг тусгасан байдаг вэ?
- 1.3. Бүс нутгаас хэрэгжүүлж буй хууль нь тухайн мужуудын захиргааны журмын талаарх зохицуулалтаас татгалзахыг зөвшөөрөхгүй байх тохиолдолд: Холбооны Засгийн

²⁵⁴ 72.2.Холбооны улсын нийт нутаг дэвсгэрт ижил тэгш түвшний амьжиргааны нөхцөлийг бүрдүүлэх, эсхүл нийт улсын ашиг сонирхолд нийцсэн эрх зүйн буюу эдийн засгийн нэгдмэл байдлыг хангах үүднээс Холбооны улсын хуулиар зохицуулах шаардлагатай бол 74 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн 4, 7, 11, 13, 15, 19а, 20, 22, 25 болон 26 дугаарт заасан салбарт Холбооны улс хууль тогтоох бүрэн эрхтэй. Эх сурвалж: ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, Монгол дахь Конрад-Аденауэр-сан, 2019 он, 33 дахь тал.

газар Үндсэн хуулийн 84 дүгээр зүйлийн 84.1 дэх хэсгийн тав дахь өгүүлбэрт²⁵⁵ заасны дагуу захиргааны журам гаргах эрх мэдэлтэй юу?

- 1.4. Үндсэн хууль (Basic law)-ийн 104а дугаар зүйлийн 104а.1 дэх хэсэгт²⁵⁶ заасныг зөрчиж, тухайн мужуудын хэрэгжүүлдэг хуульд зардлыг Холбооны Засгийн газар хариуцах тохиолдолд: Холбооны Засгийн газар санхүүжилтийн зардлыг бүрэн, эсхүл хэсэгчлэн хариуцах боломжтой талаар Үндсэн хуулийн аль заалтад заасан байдаг вэ (санхүүжилтийн эрх хэмжээ-financing competence)?
- 1.5. Хуульд зардлын санхүүжилттэй холбоотой зохицуулалтыг гуравдагч этгээдээр санхүүжүүлэхээр тусгасан тохиолдолд (жишээ нь хураамж, шимтгэл эсвэл тусгай хураамжаар): Үндсэн хуулийн аль заалтад Холбооны Засгийн газар төрийн санхүүгийн бодлогод энэ хэлбэрийг зохицуулж болно гэж заасан бэ (санхүүжилтийг зохицуулах эрх хэмжээ)?
2. Бундесратаас зөвшөөрөл авах шаардлагатай юу? Үндсэн хуулийн ямар зохицуулалтад ийм зөвшөөрөл шаардлагатай гэж заасан бэ? Холбооны Сангийн яам эсвэл Холбооны Хууль зүйн яамыг эрт үе шатанд оролцуулах шаардлагатай, тусгай хуулийн төсөлд тусгагдсан ямар заалтууд нь Бундесратаас ямар шалтгаанаар зөвшөөрөл авах шаардлагатай болсон бэ?
3. Хэрэв холбогдох хууль тогтоомжид тогтоол батлан гаргах эрх (эрх зүйн акт батлан гаргах бүрэн эрхээ гүйцэтгэх эрх мэдэлд шилжүүлэх)-ийн тухай тусгасан бол: Үндсэн хуулийн 80 дугаар зүйлийн 80.1 дэх хэсгийн нэг, хоёрдугаар өгүүлбэрийн²⁵⁷ дагуу эрх зүйн баримт бичгийг гаргах зөвшөөрлийг хуулиар зөвшөөрч болох уу? Өгүүлсэн зөвшөөрлийн агуулга, зорилго, цар хүрээг хангалттай нарийн тодорхойлсон уу? Үндсэн хуулийн 80 дугаар зүйлийн 80.2 дахь хэсэгт²⁵⁸ заасны дагуу хуулийн баримт бичигт Бундесратаас зөвшөөрөл авах шаардлагатай юу? Бундесрат зөвшөөрөл олгох хууль тогтоомжийн актад оруулахгүй байхыг зөвшөөрөх боломжтой юу?
4. Хууль ёсны баримт бичгийг гаргахад: Холбооны хуулиар олгогдсон ямар тодорхой зөвшөөрөл дээр тулгуурласан хууль ёсны баримт бичиг вэ? Хуульд заасан эрх зүйн акт гаргах зөвшөөрлийн агуулга, зорилго, хэмжээг хэрхэн тусгасан бэ? Хууль ёсны баримт бичиг эдгээр хязгаарт үлдэх үү? Хууль, эрх зүйн актыг батлах тохиолдолд ямар боломж олгох заалтууд оруулах шаардлагатай вэ (Үндсэн хуулийн 80 дугаар зүйлийн 80.1 дэх хэсгийн 3 дахь өгүүлбэрийг²⁵⁹ эш татах шаардлага)? Бундесратаас зөвшөөрөл авах шаардлагатай юу?

²⁵⁵ Энэ хуульд Бундесратын зөвшөөрөл шаардлагатай. Эх сурвалж: ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, Монгол дахь Конрад-Аденауэр-сан, 2019 он, 42 дахь тал.

²⁵⁶ 104а (1) Энэхүү Үндсэн хуульд өөрөөр заагаагүй бол Холбооны улс болон муж улсууд чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд шаардагдах зардлыг тус тусдаа хариуцна. Эх сурвалж: ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, Монгол дахь Конрад-Аденауэр-сан, 2019 он, 56 дахь тал.

²⁵⁷ 80 (1) Холбооны улсын Засгийн газар, Холбооны улсын сайд, эсхүл муж улсын засгийн газарт хэм хэмжээ тогтоосон тогтоол гаргах эрхийг хуулиар олгож болно. Ингэхдээ олгож буй эрх хэмжээний агуулга, зорилго болон цар хүрээг хуульд тодорхой зааж өгнө. Эх сурвалж: ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, Монгол дахь Конрад-Аденауэр-сан, 2019 он, 39 дэх тал.

²⁵⁸ 80 (2) Холбооны улсын хууль тогтоомжид өөрөөр заагаагүй бол шуудан, харилцаа холбооны байгууламжийг ашиглах зарчим болон төлбөрийн тухай, Холбооны улсын мэдлийн төмөр замын байгууламжийн ашиглалтын төлбөр авах зарчмын тухай, төмөр зам барих тухай ба ашиглах тухай Холбооны улсын Засгийн газар буюу Холбооны улсын сайдын баталсан хэм хэмжээ тогтоосон тогтоол, түүнчлэн Бундесратаас зөвшөөрсөн байвал зохих Холбооны улсын хууль тогтоомжийг үндэслэн гаргасан, эсхүл Холбооны улсын захиалгаар буюу муж улс бие даан хэрэгжүүлэх хэм хэмжээ тогтоосон тогтоолд Бундесратын зөвшөөрлийг авсан байх шаардлагатай. Эх сурвалж: ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, Монгол дахь Конрад-Аденауэр-сан, 2019 он, 39 дэх тал.

²⁵⁹ Эрх зүйн үндэслэлийг уг хэм хэмжээ тогтоосон тогтоолд заавал дурдана.

5. Хуулийн төслийн хэм хэмжээ нь Үндсэн хуулийн 93 дугаар зүйлийн 93.1 дэх хэсгийн 4а²⁶⁰-д заасан үндсэн эрх, түүнтэй адилтгах аливаа эрхэд нөлөөлөх үү? Хуулийн төслийн хэм хэмжээ нь аливаа байгууллагын баталгаанд нөлөөлөх үү (хувийн болон нийтийн хуулиар зохицуулагддаг хуулийн байгууллагуудыг хамгаалах баталгаа)?

5.1. Иргэний тусгай эрх, эрх чөлөө хөндөгдөж байна уу?

- Иргэний тодорхой эрх чөлөө хөндөгдөж байна уу? Үндсэн хуулийн 2 дугаар зүйлийн 2.1 дэх хэсэг²⁶¹т зааснаас бусад үндсэн эрх (үйл ажиллагааны үндсэн эрх чөлөө) ямар хэмжээгээр хөндөгдөж байна вэ? Иргэний эрх чөлөөг хамгаалах аль хүрээг хамарсан, мөн энэ хамгаалалтын хүрээнд ямар нэгэн нөлөөлөл байна уу?
- Энэ нөлөөлөл үндэслэлтэй юу? Үндсэн хуулийн заалтын дагуу хамгаалагдсан иргэний эрх чөлөөнд нөлөөлөхийг хуулиар эсхүл хуулийн (энгийн хуулийн заалт) үндэслэлээр зөвшөөрч болох уу? Зөвхөн тодорхой нөхцөлд эсхүл тодорхой зорилгоор (мэргэшсэн хуулийн заалт qualified legal proviso) нөлөөлөхийг зөвшөөрөх үү?
- Хязгаарласан хууль батлахыг (Үндсэн хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 19.1 дэх хэсгийн 1 дэх өгүүлбэр²⁶²) хориглосон заалтыг баримталсан уу?
- Тэнцвэртэй байх зарчмыг баримталсан уу? Уг журам ямар зорилготой вэ? Үндсэн хуулиар тогтоосон зорилгод бүхлээрээ эсхүл тодорхой тохиолдолд нийцэж байгаа юу? Энэ зорилгод хүрэхэд зохицуулалт тохирсон уу? Үүний тулд дуусгах эсхүл арай хатуу, адилхан тохиромжтой арга хэрэгсэл хангалттай байгаа юу? Энэхүү журам нь зорилгодоо нийцэж байгаа эсэх, зохицуулалтад өртсөн хүмүүс түүнийг хүлээн зөвшөөрөх үндэслэлтэй гэж үзэж болох уу?
- Энэ зохицуулалт нь хүний жам ёсны үндсэн эрхийг зөрчихгүй гэсэн баталгаа бий юу? (Үндсэн хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 19.2 дахь хэсэг²⁶³)?
- Үндсэн хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 19.1 дэх хэсгийн 2 дахь өгүүлбэрт заасан эш татах шаардлагыг баримталсан уу?

5.2. Тэгш байх эрх хөндөгдөж байна уу?

- Тэгш байдлын тодорхой эрх (ялгаварлан гадуурхахыг туйлын хориглох) хангагдсан уу?
- Тэгш байх ерөнхий зарчмыг баримталсан уу? Ижил тэнцүү хүмүүст адилхан ханддаг, тэгш бус хүмүүст ялгаатай байдлын дагуу хандах уу? Аливаа зүйлийн мөн чанарт байгаа аливаа ялгаа нь зохистой шалтгаантай юу эсхүл өөр ямар бодитой үндэслэл байна вэ? Зөвхөн дур зоргоороо үйлчилдэг үү эсхүл тэгш бус харилцаанд хатуу шаардлага тавих шалтгаан (жишээ нь хэсэг бүлэг хүмүүст өөр өөр хандах үед) бий юу? Одоо байгаа ялгаа (тэгш бус харьцах тохиолдолд) эсхүл нийтлэг зүйл (тэнцүү харьцах тохиолдолд) тэгш бус хандлагыг зөвтгөх хангалттай ач холбогдолтой юу (sufficient weight)?

- 5.3. Энэ зохицуулалт нь эрх зүйн бусад институт (жишээлбэл, гэрлэлт ба гэр бүл, өмчлөх эрх, өв залгамжлалын хууль), эсхүл институцлэгдсэн баталгаа (жишээлбэл, нутгийн өөрөө удирдах байгууллага, төрийн байнгын алба гэх мэт) зэрэгтэй

²⁶⁰ 93 (1) 4а. Хүн бүр өөрийн үндсэн эрхийг, эсхүл 20-р зүйлийн 4 дэх хэсэг болон 33, 38, 101, 103, 104 дүгээр зүйлд заасан эрхийг нь төрийн эрх мэдлийн зүгээс зөрчсөн гэх үндэслэлээр гаргаж болох Үндсэн хуулийн гомдлыг. Эх сурвалж: ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, Монгол дахь Конрад-Аденауэр-сан, 2019 он, 51 дэх тал.

²⁶¹ 2 (1) Хүн бүр бусдын эрхийг зөрчихгүйгээр, Үндсэн хуулийн дэг журам ба ёс заншлын хуульд харшлахгүйгээр өөрийгөө чөлөөтэй хөгжүүлэх эрхтэй. Эх сурвалж: ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, Монгол дахь Конрад-Аденауэр-сан, 2019 он, 5 дахь тал.

²⁶² 19 (1) Энэхүү Үндсэн хуульд заасны дагуу аль нэг үндсэн эрхийг хуулиар буюу хуульд үндэслэн хязгаарлах бол тухайн хууль нь тодорхой нэгэн тохиолдлыг зохицуулсан бус, харин нийтлэг шинжтэй байна. Эх сурвалж: ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, Монгол дахь Конрад-Аденауэр-сан, 2019 он, 12 дахь тал.

²⁶³ 19 (2) Ямар ч тохиолдолд үндсэн эрхийн мөн чанарыг алдагдуулж үл болно. Эх сурвалж: ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, Монгол дахь Конрад-Аденауэр-сан, 2019 он, 12 дахь тал.

хамааралтай юу? Институтүүдийн баталгааны уламжлалт үндсийг хөндөхгүй гэх баталгаа байгаа юу?

6. Төр болон иргэдийн хоорондын харилцаанд шууд хамааралгүй зохицуулалтууд (жишээлбэл, хувийн эрх зүй, олон улсын гэрээнд заасан) үндсэн эрхээр илэрхийлэгдсэн бодит үнэт зүйлсийг тооцсон уу? Төр иргэдээ хамгаалах үүргээ биелүүлж байна уу?
7. Үндсэн хуулийн 20 дугаар зүйлд заасан зарчмууд (ардчилал, нийгмийн төр, эрх зүйт төр, эрх мэдлийн хуваарилалт, холбооны засаглал) болон бусад үндсэн хуулийн ерөнхий суурь зарчимд нийцэж байна уу? Тухайлбал;

7.1. Эрх зүйн ойлгомжтой, аюулгүй, найдвартай байх зарчмыг хэр зэрэг тооцсон бэ? Иргэд тухайн зохицуулалт ямар хязгаарлалттай холбоотой вэ гэдгийг урьдчилан таамаглаж, дүгнэж чадах уу? (хууль тогтоомжийн хэл шинжлэлийн ойлгомжтой байдал)

7.2. Хууль ёсны хүлээлтийн зарчим баримталсан уу?

- Зарчмын хувьд хүлээн зөвшөөрөгдөхгүй, буцаан хэрэглэх (эрх зүйн үр дагаврыг буцаан олгох) тохиолдол бий юу? Өөрөөр хэлбэл, өмнө нь үүссэн нөхцөл байдалд хөндлөнгөөс оролцох уу?
- Эрүүгийн хууль тогтоомжийн хувьд сахилгын шүүх болон сахилгын хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд ногдуулсан захиргааны торгууль, торгууль, шийтгэлийн тухай заалтууд нь Үндсэн хуулийн 103 дугаар зүйлийн 103.2 дахь хэсэгт²⁶⁴ зааснаар буцаан хэрэглэхийг хориглоно. Эрүүгийн хариуцлага тооцох уу, ялыг нэмэгдүүлэх үү?

7.3. Хууль тогтоогч өөрөө бүх гол шийдвэрийг гаргах ёстой бөгөөд үүнийг гүйцэтгэх засаглалд үлдээж болохгүй гэдгийг харгалзан үзсэн үү (хууль тогтоох эрх мэдлийн онол)?

Эцэст нь хуулийн төсөл, эрх зүйн акттай холбоотой тайлбар, санамж бичигт хууль тогтоомжид хамаатай бүх гол зүйл, санааг үндэслэлтэй тусгасан уу?

5. УГАНДА УЛСЫН ХҮНИЙ ЭРХИЙН НИЙЦЛИЙГ ШАЛГАХ ХУУДАС

5.1. Хүний эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах, хангах улс орны үүрэг

2012 онд НҮБ-ын Хүний эрхийн дээд комиссарын газраас гаргасан “Хүний эрхийн индикаторууд: Хэмжих, хэрэгжүүлэх удирдамж” (UN, OHCHR, 2012)-д дурдсанаар сүүлийн жилүүдэд үндэсний болон олон улсын хүний эрхийн төлөө тэмцэгчид, бодлого боловсруулагчид зэрэг янз бүрийн оролцогч дунд хүний эрхийг хэрэгжүүлэх, хангахад хүний эрхийн үнэлгээнд ашиглах үзүүлэлтүүдийг боловсруулах шаардлага ихэссэн байна.

Хүний эрхийг хангагдаж байгаа эсэхийг хэмжих санаа нь нэрт сэтгэгч, эдийн засагч Ж.К.Гэлбрейтийн “хэрэв тоолохгүй бол анзаарагдахгүй” гэсэн үзэл санаан дээр суурилсан байдаг, нөгөө талаар “хэмждэг бол хэрэгждэг” гэх санааг үүнд мөн дурдаж болох юм. Нийгмийн хүсүүштэй зарим зорилгыг биелүүлэхийн тулд тэдгээр зорилгод нийцсэн зорилтуудыг тодорхойлж, шаардлагатай арга хэрэгслийг дайчилж, мөн эдгээр арга хэрэгслийг хүссэн үр дүн болгон хувиргадаг бодлого, механизмыг тодорхойлох хэрэгтэй гэдгийг хүлээн зөвшөөрөх нь энэ бодлын гол цөм юм. Өөрөөр хэлбэл, нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийх, бодлого боловсруулагчдыг мэдээллээр хангах, ахиц дэвшилд хяналт тавих, гүйцэтгэл, ерөнхий үр дүнг хэмжихэд статистик, шалгуур үзүүлэлт, индексийн хэлбэр бүхий мэдээллийн хэрэгцээ шаардлага өндөр байгаа юм.

²⁶⁴ 103 (2) Гагцхүү үйлдэгдэхээс нь өмнө ял хүлээлгэх гэмт хэрэг мөн болохыг хуулиар тодорхойлж тогтоосон үйлдэлд ял ногдуулна. Эх сурвалж: ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, Монгол дахь Конрад-Аденауэр-сан, 2019 он, 55 дахь тал.

2016 онд Олон улсын парламентын холбооноос гаргасан Парламентч нарт зориулсан Хүний эрхийн гарын авлага (IPU, 2016)-д: “Парламентын бүхий л үйл ажиллагаа буюу хууль тогтоох, улсын төсвийг батлах, гүйцэтгэх засаглалд хяналт тавих зэрэг нь хүний улс төр, иргэн, эдийн засаг, нийгэм болон соёлын эрхийг хамарч, үүгээрээ хүмүүсийн эдгээр эрхээ эдлэхэд шууд нөлөөлж байдаг. Парламент нь ард түмнийг төлөөлж, төрийн үйл хэрэгт оролцдог төрийн дээд байгууллагын хувьд хүний эрхийн манаач мөн юм. Парламентын бүхий л үйл ажиллагаанд хүний эрхийн асуудалд хэр их тусгагдаж байгаагаас улс орны амгалан тайван байдал, нийгмийн эв найрамдал, хөгжил ихээхэн шалтгаалдаг тул парламент энэхүү үүргээ ямагт ухамсарлаж байх ёстой.” гэжээ.

Парламентын Хүний эрхийн хороодын гишүүдэд зориулсан “Хүний эрхийн хэрэгжилт дахь парламентын оролцоо: Сайн туршлага, шинэ боломжуудыг тодорхойлох нь” (IPU, OHCHR, 2019) сэдэвт семинарыг Олон улсын парламентын холбоо, НҮБ-ын Хүний эрхийн дээд комиссарын газар хамтран 2019 онд Женев хотноо зохион байгуулсан. Уг семинараар парламентуудын хүний эрхийг хангах чиглэлээр амжилт гаргаж буй сайн туршлагын талаар хэлэлцэн, хэрэгжүүлэх зөвлөмжүүдийг боловсруулсан байна.

Тус арга хэмжээнд Уганда Улсын Парламентын Хүний эрхийн байнгын хорооноос боловсруулсан “Парламентаар хэлэлцэх бүхий л асуудлыг (хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөр, улсын төсвийн төсөл) хүний эрхийн үүднээс хянан шалгах шалгуур үзүүлэлт бүхий шалгах хуудас” (цаашид “Хүний эрхийн нийцлийг шалгах хуудас”)-ыг боловсруулж нэвтрүүлснийг онцлон тэмдэглэжээ. (IPU, OHCHR, 2019)

Уганда Улсын Парламент Хүний эрхийн байнгын хороог 2012 онд Парламентаар хэлэлцэж буй бүхий л асуудлыг хүний эрхийн стандарт, хэм хэмжээг хангуулах чиг үүрэгтэйгээр байгуулсан. Үүнтэй холбоотойгоор хүний эрхийн стандарт, хэм хэмжээг үнэлэх энгийн ойлгомжтой шалгуур үзүүлэлт нэвтрүүлэх зайлшгүй шаардлага үүссэн байна. Ийнхүү 2012 онд тус улсын Хүний эрхийн байнгын хороо Их Британийн Дээд Комиссарын газартай хамтран Хүний эрхийн нийцлийг шалгах хуудсыг²⁶⁵ боловсруулсан байна.

Хүний эрхийн нийцлийг шалгах хуудас нь тус улсын түүхэнд анхдагч бөгөөд Парламентаар хэлэлцэж буй хуулийн төсөл, стратеги, бодлогын баримт бичиг болон Засгийн газрын хөтөлбөрийн хүний эрхийн үр дагаврын талаар Парламентад хурдан шуурхай мэдээлэх, хүний эрхийн асуудалд анхаарлаа хандуулах механизмыг бүрдүүлж байгаа юм. Тус шалгах хуудас нь Уганда Улсын Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлэгт агуулагдах тодорхой эрхийг авч үзэж байгаа бөгөөд Парламентад асуудал өргөн мэдүүлж буй Сайд, Парламентын гишүүн бүрийг тухайн танилцуулж буй асуудлын хүний эрхийн үр дагаврын талаарх мэдээллээр хангахаар үүрэгжүүлж байгаа юм.

5.2. Хүний эрхийн нийцлийг шалгах хуудас, нөхцөл байдал

Төрийн бодлогын Үндэсний зорилт, чиглэлийн зарчмын V зорилт²⁶⁶ нь төрөөс хүний эрхийг хамгаалж, хөхиүлэн дэмждэг институцүүдийг баталгаагаар хангах, хүндэтгэх болон зохих дэмжлэг үзүүлэхийг шаарддаг.

Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлэг (20-50 дугаар зүйл) нь хүний үндсэн эрх, эрх чөлөө болон бусад эрх, эрх чөлөөг хангах, хөхиүлэн дэмжих баталгаагаар хангадаг. Уг бүлгийг хүний бүхий л эрх, эрх чөлөөг багтаасан байдаг учир Хүний эрхийн Билль гэж нэрлэх нь элбэг байдаг.

²⁶⁵ Standing Committee on Human Rights. (2012). Checklist for compliance with Human Rights in Policy, Bills, Budgets, Government programmes and all business handled by the Parliament. Parliament of Uganda.

<https://chapterfouruganda.org/sites/default/files/downloads/Human%20Rights%20Compliance%20Checklist.pdf>

²⁶⁶ Objective V of the National Objectives and Directive Principles of State Policy.

<https://www.helpline.law.com/law/uganda/constitution/constitution01.php>

Уганда Улсад хүний эрхийг хамгаалах, хөхиүлэн дэмжих ажлыг эрчимжүүлэх зорилгоор Парламентын дэгийн 146 (1) (m)-д дараах чиг үүрэг бүхий Хүний эрхийн асуудал эрхэлсэн байнгын хороог байгуулсан. Үүнд:

- Парламентаар хэлэлцэж буй асуудал бүрийн хүний эрхийн асуудлыг хянаж, тайлагнах;
- Уганда Улсын үндэсний болон нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, конвенцоор хүлээсэн үүргийн хэрэгжилт, олон улсын хүний эрхийн хяналтын байгууллагуудад гаргаж өгдөг илтгэл, тайлангуудын хэрэгжилтийг хангах;
- Уганда Улсын Хүний эрхийн үндэсний комиссын тайлан дахь зөвлөмжүүдийг судлах, Засгийн газарт хариуцлага тооцох;
- Уганда Улсын хүний эрхтэй холбоотой аливаа асуудлыг шалгах;
- Парламентаас хүний эрхтэй холбоотой асуудлаар Байнгын хороонд даалгасан бусад чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ.

Иймд Хүний эрхийн байнгын хороо нь хүний эрхийг хамгаалах, төр засаг, хүн бүр хүний эрхийг хүндэтгэж, хангаж, хөхиүлэн дэмжих байгааг хангуулах болон хяналт тавих чиг үүргийн хүрээндээ онцгой үүргийг хүлээнэ.

5.3.Хүний эрхийн нийцлийг шалгах хуудсын зорилго

Хүний эрхийн нийцлийг шалгах хуудсаар Байнгын хороо, эсхүл асуудал өргөн мэдүүлж буй Засгийн газрын аль ч яам хүний эрх хангагдаж буй эсэхийг үнэлэх боломжтой юм. Ингэхдээ Байнгын хороог дараах мэдээлэл, удирдамжаар хангах зорилготой. Үүнд:

- хүний эрхэд суурилсан хандлага нь хуулийн төсөл, хөтөлбөр, төсөв болон бусад баримт бичгийг боловсруулахад тусгагдсан байхыг хангах, тодорхойлох;
- Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлгийн холбогдох зүйлд тусгагдсан тодорхой хүний эрхүүдийг тодорхойлж, хүйс, арьс өнгө, үндэс угсаа, омог, шашин шүтлэг, нийгмийн гарал, өмч хөрөнгө, улс төрийн үзэл бодол болон хөгжлийн бэрхшээлийн үндсэн дээр ялгаварлан гадуурхахгүй байх, эмзэг байдалд анхаарал хандуулсан байдал (цөөнх), хариуцлагатай байдал, эрх мэдэлжүүлсэн байдал, оролцоо болон хамрагдах байдлыг хэрхэн төрийн бодлого, хууль тогтоолд тусгах;
- холбогдох салбаруудад хүлээсэн үүргээ хэрэгжүүлэх үүднээс үүрэг хүлээсэн этгээд (институц, төрийн байгууллага)-ийн чадавхыг тодорхойлох;
- эрх эдлэгч (үр шимийг хүртэгч)-ийн хүний эрхийн холбогдох асуудлыг шийдвэрлүүлэх, хангуулах чадавхыг бүрдүүлэх, нэмэгдүүлэх.

5.4.Хүний эрх

Хүний эрх гэдэг ойлголт нь хүн болж төрсний хувьд хүлээн зөвшөөрөгдсөн зарчим, хэм хэмжээ юм. Тэдгээр нь үндэс угсаа, хүйс, шашин шүтлэг, арьс өнгө, хэл болон бусдаас үл хамааран хүн бүрийн заяагдмал, төрөлхийн эрхүүдийг хэлэх юм.

Хүний эрхийг хамгаалах, хөхиүлэн дэмжих нь бүх хүмүүс хүн болж төрснийхөө хувьд ижил үнэлэгдэж, адил хүндлэл хүлээхийг хангуулах юм. 1948 оны 12 дугаар сарын 10-нд дэлхийн улс орнуудын хүлээн зөвшөөрч баталсан Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалд бүх эрэгтэй, эмэгтэй хүн, хүүхдийн эрхийн үндсэн эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулсан байдаг.

5.4.1.Үндсэн хуулиар баталгаажсан хүний эрх, эрх чөлөө

Дараах эрх, эрх чөлөөг Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан. Үүнд:

- тэгш байх, ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байх (§21);
- амьд явах эрх (§22);
- эрх чөлөөтэй байх (§23);
- нэр төрийг нь доромжлох, хүнлэг бус харьцахаас ангид байх (§24);
- боолчлогдох, бусдын эрхшээлд байх, албадан хөдөлмөрөөс ангид байх (§25);
- эд хөрөнгөө хууль бусаар хураалгахгүй байх (§26);

- иргэний хувийн нууц, орон байрны болон бусад хөрөнгийн халдашгүй байдал (§27);
- шүүхээр шударгаар шүүлгэх эрх (§28);
- чөлөөтэй бодож сэтгэх, өөрийн үзэл бодолтой байх, түүнийгээ чөлөөтэй илэрхийлэх, чөлөөтэй зорчих, шашин шүтэх, эс шүтэх, эвлэлдэн нэгдэх эрх (§29);
- сурч боловсрох эрх (§30);
- гэрлэх эрх (§31);
- тогтолцооноос гадуур орхигдсон бүлгийн байдлыг дээрдүүлэх (Affirmative action²⁶⁷ in favour of marginalised groups) (§32);
- эмэгтэйчүүдийн эрх (§33);
- хүүхдийн эрх (§34);
- хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрх (§35);
- цөөнхийн эрх (§36);
- соёлын эрх болон түүнтэй адилтгах эрх (§37);
- иргэний эрх, үйл ажиллагаа (§38);
- цэвэр, эрүүл орчинд амьдрах эрх (§39);
- эдийн засгийн эрх (§40);
- мэдээлэл авах эрх (§41);
- хуулийн өмнө адил тэгш байх, ямар ч алагчлалгүйгээр хуулиар хамгаалуулах эрх (§42);
- бусад эрх (§45).

5.4.2.Хүний эрхийг хүндэтгэх, хөхиүлэн дэмжих үүрэг

Парламентын хүний эрхийг хүндэтгэх, хөхиүлэн дэмжих үүргийг Үндсэн хуулийн 20.2 болон Төрийн бодлогын Үндэсний зорилт, чиглэлийн зарчмын V зорилтоор баталгаажуулсан.

5.5.Хүний эрхийн үндсэн зарчим

Олон улсын байгууллагууд олон улс, бүс нутаг, үндэсний түвшинд хүний эрхийг хэрхэн ойлгох, тайлбарлах, хөхиүлэн дэмжих зэрэгт дараах тулгуур болсон үндсэн зарчмуудыг боловсруулж, бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн байна. Үүнд:

- хүний эрх нь түгээмэл бөгөөд салшгүй байна;
- хүний эрх нь хуваагдашгүй байна;
- хүний эрх нь харилцан хамааралтай байна;
- тэгш, үл ялгаварлан гадуурхах;
- оролцоог хангасан байх;
- хариуцлага ба эрх зүйт ёс.

5.6.Хүний эрхийн нийцлийг шалгах хуудас

Үндсэн хууль дахь хүний эрх, эрх чөлөө нь хоёр төрөлтэй. Энэ нь хэзээ ч зөрчигдөж болохгүй эрх, эрх чөлөө буюу абсолют эрх болон абсолют бус эрх юм.

1 дүгээр хэрэг. Үндсэн хуулийн 44 дүгээр зүйлд заасан зөрчихийг хориглосон эрх, эрх чөлөө

Үндсэн хуулиар баталгаажсан зарим эрх, эрх чөлөөг зөрчих, хязгаарлахыг хориглосон байдаг. Эдгээрийг ихэвчлэн “хязгаарлаж, зөрчиж болохгүй эрх” гэж нэрлэдэг. Хязгаарлаж, зөрчиж болохгүй эрх нь абсолют буюу туйлын эрх байх бөгөөд олон нийтийн, үндэсний, дэлхий дахины аюулгүй байдалд ямар нэгэн аюул учруулж байгаагаас үл хамааран Төрөөс ямар нэгэн саад учруулах ёсгүй юм.

²⁶⁷ Баталгаа бий болгох арга хэмжээ - Энэ нэр томъёог тэгш боломж бий болгох зорилгоор жэндер, арьс өнгө, үндэстэн угсаатны байдлыг харгалзан авч үзсэн бодлогод хэрэглэдэг. Ийм арга хэмжээг илэрхий институцийн шинжтэй бий болсон давуу бус, санаандгүй үүсч бий болсон ялгавартай байдлыг арилгах зорилгоор авч хэрэгжүүлдэг. (Ц.Даваадулам, 2010)

Дараах эрх, эрх чөлөө нь Үндсэн хуульд заасан "хязгаарлаж, зөрчиж болохгүй" эрх, эрх чөлөө юм.

Эрүү шүүлт тулгах, хэрцгий, хүний ёсноос гадуур буюу нэр төрийг нь доромжлон харьцах, шийтгүүлэхээс ангид байх эрх	24 дүгээр зүйл, 2012 оны Эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль
Боолчлогдох, бусдын эрхшээлд байхаас ангид байх	25 дугаар зүйлийн 25.1 дэх заалт
Шүүхээр шударгаар шүүлгэх эрх	28 дугаар зүйл
Habeas Corpus-хүний халдашгүй байдал	23 дугаар зүйлийн 23.9 дэх заалт

2 дугаар хэсэг. Хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрүүд нь Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлгээр баталгаажсан эрх, эрх чөлөөтэй нийцэж байна уу?

А.Ерөнхий зүйл

Хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрүүдийн зорилго юу вэ?	
Хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрүүд нь Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлэгт заасан эрх, эрх чөлөөг хэрхэн хөхиүлэн дэмжиж байна вэ? Хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрүүдийн шууд болон шууд бусаар хамаарах эрх, эрх чөлөө болон Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг бичнэ үү.	
Зорилго нь Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлгээр баталгаажсан эрх, эрх чөлөөтэй нийцэж байна уу?	
Нийцээгүй тохиолдолд холбогдох эрх, эрх чөлөө болон зөрчлийг тодорхойлон бичнэ үү.	

Б.Тодорхой эрх, эрх чөлөө

1.Тэгш байх, ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байх (§21)	§21 хангагдахгүй байгаа шалтгаан	Олон улсын болон бүс нутгийн хүний эрхийн хэрэгслийг хангахгүй байж болзошгүй шалтгаан
Хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрүүдийн зорилго, үйлчлэх хүрээг үнэлэхдээ санал болгож буй хуулийн төслийн хамгийн их нөлөөлөх магадлалтай бүлгүүдийг тодорхойлно уу? Тодорхой жендэрийн үр дагавар үүсэх үү?		
Хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрүүд нь улс төр, эдийн засаг, нийгэм болон соёлын амьдрал, эсхүл өөр хүрээнд аливаа хүн, бүлэгт хүмүүсийн илүү тааламжтай эсхүл таагүй байдлыг бууруулж байна уу?		
Илүү тааламжтай, эсхүл тааламжтай бус байдлыг бүрдүүлж байгаа нь аливаа хүн, бүлэг хүмүүсийг хүйс, арьс өнгө, үндэс угсаа, шашин шүтлэг, нийгмийн гарал, өмч хөрөнгө, улс төрийн үзэл бодол, эсхүл хөгжлийн бэрхшээлийг үндэслэсэн үү?		
Хуулийн төсөл, бодлогын баримт бичиг, хөтөлбөрүүд нь хүйсийг харгалзан үзэж байна уу? Жишээ нь: бодлого, хөтөлбөр нь бараа, үйлчилгээ үзүүлэх, ажилд авах, томилох, олон нийтийн газар, олон нийтийн тээврийн хэрэгсэл хэрэглэх, боловсрол, мэргэжил дээшлүүлэх зэрэгт тэгш байх, ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байхыг хангаж байна уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь аливаа хүн, бүлэг хүмүүст хүйс, арьс өнгө, үндэс угсаа, шашин шүтлэг, нийгмийн гарал, өмч хөрөнгө, улс төрийн үзэл бодол, эсхүл хөгжлийн бэрхшээлээс үүдэлтэйгээр сөрөг үр дагавар бий болгож байна уу?		
Тааламжтай бус хандлага, эсхүл сөрөг үр дагавар нь аль нэг хүн, бүлэг хүмүүст саад тотгор/сул тал үүсгэж байна уу?		

Тааламжтай бус хандлага нь тогтолцооноос гадуур орхигдсон бүлгийн байдлыг дээрдүүлэх арга хэмжээний хэсэг мөн үү? Дээрдүүлэх арга хэмжээ, түүний мөн чанарыг тодорхойлно уу.		
2.Амьд явах эрх (§22)	§22 хангагдахгүй байгаа шалтгаан	Олон улсын болон бүс нутгийн хүний эрхийн хэрэгслийг хангахгүй байж болзошгүй шалтгаан
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь хүний амьд явах эрхийг санаатайгаар хязгаарлаж байна уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь хүний амьд явах эрхийг хязгаарлахад нөлөөлж байна уу?		
Хэрэв тийм бол хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь зөвхөн шүүхээр шийдвэрлэж, ял шийтгэж, түүнийг Дээд шүүхээр шийдвэрлэсэн тохиолдолд амьд явах эрхийг хязгаарлаж байна уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх нь аль нэг хүний амь насанд заналхийлж байна уу?		
Жишээ 1: Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь хүний амь насанд шууд хамаарах ус, агаар, хоол хүнс хангагдах эрхэд нөлөөлж байна уу?		
Жишээ 2: Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь хүний амь насанд аюул учирсан тохиолдолд хүмүүс рүү гал нээх эрхийг олгож байна уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь хүн, хэсэг бүлэг хүний амь насыг хамгаалах ямарваа нэгэн хамгаалалт, стратеги дэвшүүлж байна уу?		
Жишээ нь: хүүхдийн эндэгдэл, цар тахал, наслалтыг нэмэгдүүлэхэд чиглэгдэж байна уу?		
Террорист болон бусад халдлагын тохиолдолд хүний амь насыг хамгаалах гэх мэт.		
3.Эрх чөлөөтэй байх (§23)	§23 хангагдахгүй байгаа шалтгаан	Олон улсын болон бүс нутгийн хүний эрхийн хэрэгслийг хангахгүй байж болзошгүй шалтгаан
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь аливаа хүний эрх чөлөөг хязгаарлаж байна уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь 23.1-т заасан хязгаарлалтын үндэслэлийг агуулж байгаа юу?		
Хэрэв тийм бол, холбогдох үндэслэлийг тодорхойлно уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь хүнийг хуулиар тогтоосон газарт байлгахгаар тусгасан уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь саатуулагдсан, эрх чөлөөгөө хязгаарлуулсан хүнийг шүүхэд хандах боломжоор хангасан уу?		
Хэрэв тийм бол, хязгаарлах, саатуулах хугацааг заасан уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь ойр дотны хүн, өмгөөлөгч, эрүүл мэндийн үйлчилгээ авах боломжоор хангасан уу?		
- Ойр дотны хүнд мэдэгдэх тодорхой журам байгаа юу?		
- Хоригдож буй газарт ойр дотны хүн, өмгөөлөгч, хувийн эмч нэвтрэх боломжоор хангагдсан уу?		
4.Нэр төрийг нь доромжлох, хүнлэг бус харьцахаас ангид байх (§24)	§24 хангагдахгүй байгаа шалтгаан	Олон улсын болон бүс нутгийн хүний эрхийн хэрэгслийг хангахгүй байж болзошгүй шалтгаан

Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь 2012 оны Эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэх тухай хуультай нийцэж байна уу? - Хуульд эрүү шүүлт гэж тодорхойлсон үйлдлийг тусгасан уу? - Хүний нэр төрийг хамгаалж байна уу? - Хуулийн төсөлд тусгасан санкц, шийтгэл нь хүний нэр төрийг хамгаалж байна уу? Жишээ нь: Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөрт ямар санкц, шийтгэлийг тусгасан бэ? Тэдгээр нь тухайн хүнийг хувь хүний хувьд гутаан доромжилж байна уу?		
5.Боолчлогдох, бусдын эрхшээлд байх, албадан хөдөлмөрөөс ангид байх (§25)	§25 хангагдахгүй байгаа шалтгаан	Олон улсын болон бүс нутгийн хүний эрхийн хэрэгслийг хангахгүй байж болзошгүй шалтгаан
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь аливаа хүний бусдын эрхшээлд байхыг тусгасан уу?		
Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөр нь аливаа хүнийг хөдөлмөрлөхийг шаардлага болгож байгаа юу?		
Хэрэв тийм бол, шаардагдаж буй хөдөлмөрийн мөн чанарыг тодорхойлно уу?		
Хөдөлмөр гүйцэтгэхийг шаардлага болгож буй хүн нь хууль ёсны дагуу саатуулагдсан, хоригдсон, ял шийтгүүлсэн, эсхүл хүчний байгууллагын гишүүн үү?		

3 дугаар хэсэг. Үндсэн эрх, эрх чөлөө болон бусад хүний эрх, эрх чөлөөний ерөнхий хязгаарлалт

Үндсэн хуулийн 43 дугаар зүйлд хүн эрх, эрх чөлөөгөө эдлэхдээ бусдын эрх, эрх чөлөөг хохироохгүй, эсхүл нийтийн эрх ашгийг хамгаалахыг шаарддаг. Нийтийн эрх ашиг нь Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлгээр баталгаажсан эрх, эрх чөлөөг эдлэхэд чөлөөт, ардчилсан нийгэмд зохих ёсоор хүлээн зөвшөөрөгдсөн, эсхүл Үндсэн хуульд зааснаас хэтрүүлэн хязгаарлахыг хориглодог.

Хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөрт тусгасан зохицуулалтууд нь Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлгээр баталгаажсан хүний эрх, эрх чөлөөтэй нийцээгүй болохыг тогтоосон бол дараагийн алхам болгон холбогдох зохицуулалтуудыг Үндсэн хуулийн 43 дугаар зүйлд заасны дагуу чөлөөт, ардчилсан нийгэмд илэрхий хүлээн зөвшөөрөгдөх эсэхийг тогтоох юм.

Энэхүү хязгаарлалтын үндэслэлийг Парламентын холбогдох хороонд гаргах өгөх үүргийг холбогдох хуулийн төсөл, бодлого, хөтөлбөрийг боловсруулж (sponsoring) буй яам, агентлаг хүлээнэ.

Тусгай хэсэг	§43 хангагдахгүй байгаа шалтгаан	Олон улсын болон бүс нутгийн хүний эрхийн хэрэгслийг хангахгүй байж болзошгүй шалтгаан
Холбогдох эрх, эрх чөлөөний мөн чанар нь юу вэ? Эдийн засгийн, иргэний, цөөнхийн, эсхүл хүүхэд, эмэгтэйчүүд зэрэг тусгай бүлгийн, амь нас, эсхүл хүний аюулгүй байдал уу, өмч хөрөнгө үү, шударга шүүхээр шүүлгэх гм.		
Хязгаарлалтын зорилго нь юу вэ? Жишээ нь: хязгаарлалтын зорилго нь хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах хэмжээнд ач холбогдолтой байх ёстой		
Хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах нь батлан хамгаалах, нийгмийн аюулгүй байдал, нийгмийн хэв		

журам, нийгмийн ёс суртахуун, нийгмийн эрүүл мэнд, эсхүл олон нийтийн нийтлэг эрх ашгийн үүднээс шаардлагатай юу?		
Хязгаарлалтын мөн чанар нь юу вэ? (Шууд хязгаарлалт уу, шууд бус хязгаарлалт уу)		
Хязгаарлалт болон түүний зорилгын хоорондын хамаарал нь юу вэ? Хязгаарлалтууд нь тухайн зорилгыг хангахад шаардлагатай хэмжээнээс хэтэрсэн хязгаарлалт уу?		
Тухайн зорилгыг хангахад илүү бага хязгаарлалтын арга хэмжээг авч болох уу?		

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

Австрали Улс

- Австралийн Парламентын боловсрол цахим хуудас – <https://peo.gov.au/understand-our-parliament/how-parliament-works/bills-and-laws/making-a-law-in-the-australian-parliament/>
- ОУПХ-ны цахим хуудас – https://data.ipu.org/content/australia?chamber_id=13326
- https://www.aph.gov.au/-/media/Committees/Senate/committee/humanrights_ctte/guidance_notes/guidance_note_1/01_Guidance_Note.pdf?la=en&hash=4CE0BFF2F3CA3C32EAD58AD932DB73E89494455D
- https://www.aph.gov.au/-/media/Committees/Senate/committee/humanrights_ctte/guidance_notes/guidance_note_2/guidance_note_2.pdf?la=en&hash=7D924E6F330668005C288BCDCDAC6ADE1719502D
- https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Senate/Scrutiny_of_Bills/Scrutiny_Digest
- https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Senate/Scrutiny_of_Bills/Guidelines
- https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Senate/Powers_practice_n_procedures/Brief_Guides_to_Senate_Procedure/No_19
- https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Senate/Scrutiny_of_Delegated_Legislation

Казахстан Улс

- Конституция Республики Казахстан. Конституция принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
- Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V «О правовых актах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2021 г.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788#pos=3;-106
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 10 декабря 2002 года №1300 “О Регламенте Правительства Республики Казахстан”.
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2016 года №907 “Об утверждении Правил законотворческой работы Правительства Республики Казахстан”. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000907>
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 8 июня 2021 года № 386 “Некоторые вопросы организации и проведения научной экспертизы”. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000386>
- Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 26 сентября 2016 года №800 “Об утверждении Методических рекомендаций по проведению юридической (правовой) экспертизы проектов законов”. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/D16D0000800>

ХБНГУ

- ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, Монгол дахь Конрад-Аденауэр-сан, 2019 он.
- The impact of pre-legislative scrutiny on legislative and policy outcomes, Dr.Shane Martin, 2017. https://data.oireachtas.ie/ie/oireachtas/libraryResearch/2018/2018-06-20_the-impact-of-pre-legislative-scrutiny-on-legislative-and-policy-outcomes_en.pdf
- *Уганда Улс*
- Ц.Даваадулам. (2010). Засаглалын үзэл баримтлал, нэр томьёоны тайлбар толь бичиг. УБ.
- IPU, OHCHR. (2019). Parliamentary engagement on human rights: Identifying good practices and new opportunities for action. Geneva: IPU, OHCHR.
- IPU. (2016). Human Rights Handbook for Parliamentarians N°26. Geneva: IPU, OHCHR.
- OHCHR. (2017). Realizing Human rights through Government Budgets. Geneva: OHCHR.
- Renzio, P. d., & Lakin, J. (2019). Reframing Public Finance: Promoting Justice, Democracy, and Human Rights in Government Budgets. International Budget Partnership.
- Standing Committee on Human Rights. (2012). Checklist for compliance with Human Rights in Policy, Bills, Budgets, Government programmes and all business handled by the Parliament. Parliament of Uganda.
- The Principles for Human Rights in Fiscal Policy. The Initiative for Human Rights Principles in Fiscal Policy. (2021).
- UN, OHCHR. (2012). Human rights indicators: A Guide to Measurement and Implementation. New York, Geneva.

Бусад

- Их Британи: Guide to making legislation, UK cabinet office, 2017.
<https://www.gov.uk/government/publications/guide-to-making-legislation>
- Manual for drafting legislation, Federalak ministry of Justice, 2008.
https://www.bmjb.de/SharedDocs/Downloads/DE/Themen/RechtsdurchsetzungUndBuerokratieabbau/HandbuchDerRechtsfoermlichkeit_eng.pdf?__blob=publicationFile&v=4

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН